

Наталія СИВАЧУК



**ФОЛЬКЛОРНИЙ СВІТ
ОЛЕКСАНДРИ МАКАРІВНИ ПЛАКСИВОЇ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

До 25-річчя
науково-дослідної лабораторії
«Підготовка студентів-філологів
до українознавчої роботи в школі»

Наталія Сивачук

**ФОЛЬКЛОРНИЙ СВІТ
ОЛЕКСАНДРИ МАКАРІВНИ
ПЛАКСИВОЇ**

Монографія

Умань
Візаві
2022

УДК 398.8(477.46)

С34

Рецензенти:

Вовк М. П., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник Українського відкритого університету післядипломної освіти.

Гоголь Н. В., доктор педагогічних наук, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Йовенко Л. І., доктор педагогічних наук, професор кафедри української літератури, українознавства та методики їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

*Рекомендовано до друку вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 4 від 25 жовтня 2022 р.)*

Сивачук Н.

С34 Фольклорний світ Олександри Макарівни Плаксивої :
монографія ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т
імені Павла Тичини. — Умань : Візаві, 2022. — 185 с.

У монографії представлено матеріали, записані від жительки села Копенкувате – Плаксивої Олександри Макарівни.

Монографія стане в нагоді студентам філологічних спеціальностей і викладачам вищих закладів освіти, дослідникам усної народної словесності та всім, кого зацікавлять проблеми історії української фольклористики.

УДК 398.8(477.46)

© Сивачук Н., 2022



Літа молодії...

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
МОЄ ЖИТТЯ.....	18
КОЛЯДКИ, ЗАПИСАНІ ВІД ОЛЕКСАНДРИ МАКАРІВНИ.....	37
ПІСНІ КУПАЛЬСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ З РЕПЕРТУАРУ ОЛЕКСАНДРИ МАКАРІВНИ.....	61
ЛІРИЧНІ ПІСНІ (ПІСНІ МОЄЇ МОЛОДОСТІ).....	70
РОДИННО-ОБРЯДОВА ТВОРЧИСТЬ ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ.....	111
КОЛИСКОВІ ПІСНІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ОНУКІВ.....	151
СВІТ КРАСИ І ДОСТАТКУ, СТВОРЕНИЙ ОЛЕКСАНДРОЮ МАКАРІВНОЮ.....	157

ПЕРЕДМОВА

Упродовж багатьох років, що пройшли у пошуках фольклорних скарбів Уманщини, доля подарувала мені багато щасливих і незабутніх знайомств з мудрими носіями культурної спадщини нашого краю, селянами, в яких живе безсмертна душа України. Життя кожного – нескінченна словесна історія про працю, війну та мир, голод, нестатки, будні і свята, радощі і печалі.

Переважна більшість наших інформаторів – це українські жінки, за плечима яких багатющий життєвий досвід. Вони – берегині нашого роду і народу, оскільки за пекельних часів голоду, холоду, війни плекали рідне Слово, традиції, звичаї, моральні імперативи та віру православну. Творча енергія нашої української жінки джерелює у вишивці, настінних розписах, кулінарії, а головне – в Слові та пісні. Неможливо перерахувати усі таланти української жінки-трудівниці, вона – вдала господиня-порадниця, мати, педагог-вихователь, економіст, лікар, митець, кулінар, швачка, жниця, режисер домашніх свят, психолог, дипломат і ще..., і ще..., і ще... Весь світ краси і достатку, створений руками української жінки-селянки, вилився у рушниках, сорочках, вінках, настінних розписах, килимах, писанках, весільних короваях, великодніх пасках, піснях і танцях.

Моя перша зустріч з такою жінкою, Олександрою Макарівною Плаксивою, відбулася 14 травня 2019 року в селі Копенкувате. Нам порадили звернутися до неї як до знавця звичаїв та традицій села, берегині фольклорної пам'яті, знаної виконавиці народних пісень, вишивальниці, коровайниці, мудрої і шанованої на селі жінки. Зустріч нам влаштувала родичка Олександри Макарівни, бібліотекар, велика ентузіастка збереження народної спадщини Наталія Олександрівна Гранковська.

Ми підійшли до ошатної, гарно розфарбованої хати, коло якої розкошувала різноквіттям яскрава клумба-городчик. Пані Наталія гукнула хазяйку, а та обізвалася здалеку. Ми побачили, як десь від річки, під гору, з городу підіймається малесенька постать жінки, що потроху спиралася на сапу. Підійшла ближче. Ми познайомилися. Для мене і моїх студентів це була щаслива мить, яку подарувала нам щедра доля. Виявилось, що у Макарівни саме сьогодні день народження, тому нам вона дуже зраділа, що святкуватиме «у компанії, а не наодинці». Запросила нас до столу: «Сідайте, діти,

сідайте... Тут у мене з Італії є гостинці. Донька моя там уже багато років. Оце й прислала гостинці на день народження. Сідайте...Будемо обідати, а потім і поспіваємо». Ми трохи зніяковіли, бо такого точно не сподівалися.

Поки господиня поралася з хатнім начинням, ми мовчки розглядали фото, обрамлені рушниками, квітами, ікони, що прикрашали чисту світлу хату. Макарівна спостерегла нашу зацікавленість і дала нам деякий коментар, зауважила, що колись багато вишивали. І справді стіни прикрашали рушники, картини, навіть вишиваний килим.

– *А коли Ви, Олександро Макарівно, оце знаходили час на таку копітку роботу?*

– *І сама не знаю. Раніше чи час був інший, чи ми були іншими?*

Після гостини Макарівна здивувала нас неймовірною кількістю українських народних пісень, знала напам'ять і текст, і мелодію.

– *Макарівно, а цю знаєте? (Називаю пісню чи початковий рядок).*

– *А чом ні, знаю, знаю.*

Олександра Макарівна співала пісні, згадувала свою молодість, батьків, подруг, війну, голод, а ми слухали, затамувавши подих.

Справіку кожне нове покоління українського жіноцтва презентувало майстерних співачок, високообдарованих осіб, що плекали народну пісню, поширювали її, вчили молодь, вели своїм голосом і харизмою стихійні народні хори на святах, в будень під час роботи, на вечорницях. У кожному селі, на кожному кутку завжди знаходилися такі співачки. Справжнім величним пам'ятником їм є запис повного репертуару однієї з них – Явдохи Микитівни Сивак (Явдохи Зуїхи). У нас, на теренах історичної Уманщини теж відомі майстри усного народного поетичного слова, а саме: Ганна Микитівна Фіалко, Марія Іванівна Шандра, Мотрона Іванівна Сінкевич, Палажка Саківна Баштанюк, Ганна Захарівна Мицик та ін.. Тепер цей список поповнить ім'я Олександри Макарівни Плаксивої. Ці жінки – ангели-хранителі нашої культурної спадщини, нашого роду, нашого народу.

Словесна спадщина Уманщини привертала увагу таких науковців, як-от: Г. Березовська, О. Воропай, В. Гнатюк, В. Гончарук, І. Гурин, О. Денисюк, О. Діденко, В. Доманицький, В. Ілляшевич, Л. Йовенко, О. Зелінська, С. Зінчук, В. Коваль, Н. Кучережко,

Т. Лопушан, О. Молодичук, М. Мицик, М. Павленко, І. Прісовський, О. Санівський, В. Семенчук, І. Терешко, Т. Тищенко, Т. Фіялко, О. Циганок, П. Чубинський, Хр. Ящуржинський та ін..

«Жоден народ не має стільки чудових мелодійних пісень, як наш. Їх українка співає і над колискою немовляти, всюди, де росли її діти, де трудилась вона і її подруги. Це саме вона зберегла і пронесла через віки ці пісні до сьогодні. Світ повинен знати, що життя мого народу не припинилось і триває, і буде тривати, що ми зобов'язані цьому не вождям і маршалам, а українці», – писав Герой Соціалістичної Праці Федір Трохимович Моргун. Такі теплі слова хочеться сказати і Олександрі Макарівні Плаксивій, але мовити їх так, щоб це не була трафаретна і бездушна похвала на її адресу, а чесна правда про життя, уміння долати труднощі і навіть пекельні муки, але зберегти свою людську гідність, свою душу, рідну мову і...пісню. А як же без неї? Два силових крила життєвої долі Олександри Макарівни Плаксивої – Пісня і Праця. *«Знаю всяку роботу: і шити, і прости, і вибивати на машинці, вишивати, хліб пекти, куховарити. Все вмю...Все, що треба...Я і серпом жала, і юрком в'язала снопи (юрок до цього часу в мене є). Я й перевесла крутила. От ткати не вмю, але на мотовило намотувала. У сусідки був верстат, а я вчилась у неї. Сусідка ткала людям, а я різала тряпки, а люди робили доріжки. Круги я плела з тряпок. Колись ткали килими. Стригли вівці, ткали вовну, фарбували. Мама хрестиком показувала вишивати».*

Питаємо:

– Олександро Макарівно, а коли Ви почали співати? Коли у ваше життя увійшла пісня?

– *Багато пісень навчив батько, він і дядько, мамин брат, співали басами, а я ото підтягувала їм. Мій батько і його брати грали на музичних інструментах. Тато умів на скрипці, змолоду навіть на весіллях грав. У моєї рідні були такі музичні інструменти: бубон, балалайка, мандоліна, скрипка, бубенчик. Брат мій, 1926 року народження, теж грав на сільських вечорницях. Клубів же тоді не було...Я була ще мала, але добре пам'ятаю, що у друзів мого брата був оркестр: скрипка, мандоліна, балалайка, бубон. Ці всі інструменти були у Гриші, нашого сусіда, а хлопці ходилися до нього і грали, хто на якому інструментів умів. Пам'ятаю, що батька того Гриші звали Купріяном, а маму – Франя, а прізвище їх –*

Молочковські. Їх синів, друзів мого брата, звали Яким, Федір, Никифір та Іван.

– А як склалася доля цих музикантів?

– *Коли прийшла війна, то молодь почали забирати окупанти до Німеччини. Гришина мама хотіла заховати свою дитину, тому переодягла його у жіночий одяг і заховала на печі. Німці зайшли до хати і побачили, що з-під спідниці тирчать чоловічі ноги в брюках. Забрали вони Гришу, а його мама Франя бігла за ним і просила відпустити сина. Німець вимагав від неї 150 яєць. Та де ж тоді можна було дістати таку силу силенну тих яєць?...Розстріляли Гришу у дворі у Бакуменків, в садку, в центрі села...Отака вам історія з музикою та піснею у моєму житті...*

– А що ще пригадується ?

– *Старший брат все називав мене Сашуня...Його забрали в Германію. Батько віз мене на возі, а брат з хлопцями ішли пішки і співали:*

«Прощай, дівчино,

Бо я вже йду:

Благословила мати на війну.

Сам добре знаю,

По смерть іду».

Ще з мого роду співала мамина тітка Килина (вона була мені бабою). Пам'ятаю, що перед смертю вона заспівала:

«Ой зійдемося, роде, та й нап'ємось добре,

А завтра не будем, бо не всі в купці будем.

А як нам Бог pomoже, то й зійдемося може,

Горілки нап'ємось,

Уп'ємося допоки зійдемося».

Цю пісню проспівала нам Олександра Макарівна у кінці травня 2022 року, тому обізвалася вона у наших серцях болем. Ми гірко заплакали... У ці страшні часи доля розсіяла українців по всьому світу. Руйнуються родинні зв'язки, вдовіють жінки, сиротіють діти...

Макарівна кожну пісню супроводжує своїм коментарем. Це все її роздуми про минуле життя, обставини виконання твору, нещасливе кохання. Часто вона мотивує поведінку героїв, пояснює їх емоційний стан, моральні імперативи, що переважали у тогочасному соціумі. Олександра Макарівна співає охоче, має власний стиль виконання, що сягає своїх витоків десь у глибинах етнічної пам'яті. Складається таке враження, що вона милується героями своїх пісень, поділяє їх

почуття, радощі і біди, поразки і перемоги, захоплюється їх героїзмом, співчуває у безвиході. Ці спостереження стосуються перш за все балад, записаних нами від шанованої респонденти.

Ліро-епічна пісня завжди перебувала і перебуває в активному репертуарі респондентів історичної Уманщини, що підтверджують наші польові дослідження упродовж 1997 – 2022 р.р.

У пам'яті Олександри Макарівни є багато пісень баладного типу. Балада – явище динамічне, що перебуває у постійному розвитку і взаємозв'язку з іншими жанрами фольклору. Вчені помітили, що ідейно-тематична та художньо-стильова система цього жанру тісно пов'язана з ментальністю носіїв та виконавців. Від нашої респондентки ми записали 14 балад, а саме: «На одній горі сонце сходить», «За великим селом, за Оришком», «Понад лугом зелененьким», «Ой зійшов місяць, зійшов ясний», «Згадай, як зорі нам світили», «Ой сватай, синочку, багачку», «Ой вишенько, черешенько», «В чистім полі вітер віє», «Була в батька дочка», «Оксана», «Ой чие ж то жито», «Ой не ходи, Грицю», «Їхали козаки із Дону додому», «Не ходи, улане», «А у вдови та дві дочки» та ін..

Означені твори охоплюють усі явища людського життя – особистого, родинного, суспільного, торкаються проблем, з якими може зустрітися людина на своєму шляху – з соціальними, побутовими, духовними, моральними. Балади висвітлюють стосунки між людьми (родичами, друзями, ворогами, закоханими).

Часто в баладах спостерігаються відгуки давніх вірувань постають фантастичні явища та істоти. Вчені вважають, що практично неможливо знайти тему, яка б не була реалізована в баладних сюжетах. Цей жанр широко побутує на теренах історичної Уманщини і доносить до нас цінну інформацію з глибин віків.

Деякі балади подібні до ліричної пісні, наприклад: «Їхали козаки із Дону додому», деякі споріднюються з легендами, народними оповіданнями, як-от: «За великим селом, за Оришком». Балади містять елементи фантастичні, в основі яких давні вірування, присутній прийом метаморфози («Не ходи, Улане»). Балада ніколи не завершується щасливо, тому О. Дей назвав її «епосом нещасливих доль» і зауважив, що «вона саме цим відрізняється від інших видів фольклору».

У баладах, записаних нами, спостерігається гостре протистояння добра і зла, де перше перемагає лише умовно. Наприклад, закохані, яких не благословили на одруження, накладають на себе руки і лише

в такий спосіб залишаються разом...Мати проклинає сина, або, згубивши невістку, втрачає сина («Понад лугом зелененьким», «Ой сватай, синку, багачку»). Герой балад приймає смерть як вихід зі складної ситуації («Зійшов місяць, зійшов ясний», «Згадай, як зорі нам світили»).

Олександра Макарівна коментує емоційно кожну баладу, переймається почуттями героїв, дає мудру оцінку їх вчинкам, проводить паралелі з життєвими ситуаціями, що справді мали місце в її особистому житті чи житті рідного села. Любов до балад вона передала своїм дітям: *«У мене цю пісню дуже любили співати мої діти (про баладу «Оксана»).*

Переважна більшість балад з репертуару Макарівни мають глибокий дидактичний характер, декларують високі моральні імперативи, прямо чи опосередковано містять повчання чи застереження. Персонажі балад – звичайні люди, закохані хлопці й дівчата, їх батьки, що є носіями добра або зла. У баладі, якщо навіть зло торжествує, то симпатії виконавця і слухачів залишаються на боці скривдженого, на боці справедливості.

На нашу думку, до найдавніших належить балада «Не ходи, улане», оскільки в ній присутні елементи дохристиянських вірувань, міфологічний пласт, прийоми метафоризації («зацвів козак терном, дівка – калиною»). Тема підмови дівчини на мандрівку звучить у баладі «Їхали козаки із Дону додому». Козаки зводять дівчину і потім радять повернутися додому, а у відповідь на її відмову прив'язують її косами до сосни, яку підпалюють. Колись таким чином приносили в жертву молодих дівчат божеству лісу. Мотив нареченої під палаючою сосною звучить у сучасній весільній пісні, яка теж входить до репертуару Олександри Макарівни:

*Горіла сосна, палала,
Горіла сосна, палала,
Під нею дівка стояла.
Під нею дівка стояла,
Русую косу чесала...*

Знає наша респондента багато балад з описами чаклунства і його наслідків. Тема отруєння нареченого є наскрізною у творі «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Тут зло карається ще більшим злом, тому вчинок зраженої дівчини засуджується народною мораллю.

Розглядаючи баладний ліро-епос не можемо оминати тему героїки, яка звучить у баладі «За великим селом, за Оришком».

Село Копенкувате під час війни було у вирі подій, про що свідчать історичні документи та усні розповіді місцевих мешканців. Емоційні розповіді нашої респонденти про пережите під час війни тісно перепліталися з сюжетом твору. На полі бою залишилися поранені і мертві воїни. Серед них і розтерзане тіло молодого лейтенанта. На поле приходить жінка-мародер і починає знімати чоботи та одяг з нього. Всю «здобич» вона приносить додому в подарунок чоловікові. Той схвалює її вчинок, тішиться «дарами». В кишені гімнастюрки вони знаходять документи власного сина. Жінка у відчаї голосить:

*– Ой, прости, прости, мій синочку,
Твоя мати тебе роздягла.*

Питома вага балад у репертуарі Макарівни досить значна, а найвагоміша частина їх присвячена темі нещасливого кохання. Активне побутування балади у сучасному житті свідчить про їх неабияку естетичну цінність, чутливість та романтизм українців, їх кордоцентризм, високі моральні імперативи, здатність відчувати горе ближнього.

Макарівна любить пісні понад усе, кожен переживає душею, плаче над нещасливою долею сиріт, вдів. Глибокі емоційні переживання ніколи не стають на заваді її гострої пам'яті. Родинно-побутові пісні – це ліричні поетично-музичні твори, в яких відображені почуття, переживання, думки людей, пов'язані з їх особистим життям, подіями в сім'ї, родинними стосунками. Ці твори з репертуару нашої респондентки за тематикою можна поділити на три великі групи:

- 1) пісні про кохання;
- 2) пісні про сімейне життя;
- 3) пісні про трагічні сімейні обставини;
- 4) пісні до танцю.

Все життя Макарівни вщерть переповнене любов'ю до Бога, роботою на землі, до України, людей, родини, до квітів, дітей, пісні, Слова. А ще через усе життя вона пронесла вірне кохання до свого чоловіка. Співала так, як жила, а жила так, як співала. Отже пісні про кохання – це особлива сторінка її духовного життя. У цих піснях буденне життя відступає на другий план, а на першому – закохані, їхні почуття передаються у романтичному ключі, а інтимна атмосфера створюється за допомогою пейзажів, які мають сильне емоційне навантаження. Незалежно від того, чи оспівується кохання щасливе чи нещасливе, усі ці пісні Макарівна виконує з легким

відчуттям суму. Основні мотиви пісень цього циклу такі: мотив залицання, мотив вірності, мотив невірною зрадливого кохання, мотив розлуки, мотив нерозділеного кохання. Хоча жінка й прожила все життя у щасливому шлюбі, переважна більшість її пісень про нещасливе кохання, про зраду і розлуку:

*В кінці греблі шумлять верби,
Що я й насадила:
Нема ж мого миленького,
Що я полюбила...*

Козак самовіддано любить дівчину, але на заваді коханню стають життєві обставини:

*Копав, копав криниченьку
Неділеньки дві;
Любив, любив дівчиноньку
Людам – не собі.*

Мотив нерозділеного кохання сприймається виконавицею як велика трагедія, порушення життєвої гармонії:

*Кому – місяць, кому – зорі,
А мені завжди туман;
Кому – радість, кому – горе,
А мені – завжди обман.*

Дівчина страждає, глибоко переживає розлуку, чекає до ранку, а він не приходить:

*Ой візьму я кріселечко,
Сяду край віконця;
Іще й очі не дрімали,
А вже сходить сонце.*

Згідно морально-етичних принципів українського народу ідеальне кохання – це вірне кохання, яке є можливим лише за взаємності почуттів, які є запорукою сімейного життя:

- *Дівчинонько мила, що будеш ти їла на Вкраїні далекій?*
- *Сухий хліб з водою, аби, серце, з тобою на Вкраїні далекій.*

Згідно народного світогляду нерозділене кохання сприймається як порушення порядку, як хвороба, трагедія особистості. Сюди належать такі пісні, записані нами від Олександри Макарівни, а саме: «Де та роза, що за садом?», «Ой у лісі, на дубочку», «Ой на горі чорнобиля», «Ой чий то кінь стоїть?», «Дощик накрапає» та ін..

*Де та роза, що за садом?
Де та роза, що в саду?*

*Не той милий, що двох любить,
А той милий, що одну...*

Багато пісень про взаємини закоханих, яким не судилося бути разом через майнову нерівність. Макарівна розповідає: *«Родина моя жила дуже бідно, тому свекруха мене й знелюбила»*. У пісні мати радить сину:

*– Ой сватай, синочку, багачку,
Багачка, вона – не бідна,
Вона приведе волів пару
Та ще й вороного коня.*

На ці слова син відповідає:

*– Нетреба мені ні багатства,
Нетреба мені тих волів,
Нетреба мені й вороного,
Бо я вірну дівчину стрів.*

Деякі пісні психологічною напругою тяжіють до балад. Тут герої протестують проти волі батьків, що стає причиною трагедії. Мати у хвилину відчаю проклинає доньку, яка проти її волі вийшла заміж *«за кого я хочу»*, однак родинне життя виявилось нестерпним:

*Терпіла год, терпіла другий, а на третій не стерпіла:
Перетворилася у сиву зозулю, до роду злетіла.
Прилетіла в сад, сад вишневий, сіла на калині,
Стала кувать, жалю завдавати всій своїй родині.*

Коли Олександра Макарівна виходила заміж, мати проводжала її і сказала: *«Годи, доню, свекрусі, бо вона ж тебе так не хоче»*. Макарівна згадує: *«У 1959 році ми побрались. Зразу жили у свекрухи (вона мене не хотіла і все життя не любила)»*. І з особливим сумом проспівала нам цю пісню:

*Суха береза в печі горіла,
А свекруха лиха вогонь запалила:
А щоб молода не вечеряла,
Без вечеряти спати лягла.*

А потім вона згадала, що колись цю пісню вони співали разом з усіма на фестивалі молоді, який проводили у лісі: *«Тоді була така знаменита Олена Хобта, яка вирощувала кукурудзу, а той фестиваль якось був пов'язаний з її іменем. А ми тоді були ще молоді, вважалися її послідовниками і співали цю пісню на галявині. Було дуже гарно...»*.

Близькою для нашої оповідачки була тема сирітства, бо її мама рано залишилася без матері і зазнала лиха від мачухи.

*Ой летіла зозулечка попід круту гору,
Виклювала пшениченьку – осталась полова.
Нащо мені та полова, як зерна немає?
Нащо мені та родина, як мами немає?*

Жодна обставина людського життя не залишилася поза увагою в українській народній пісні. В ній підносяться високі моральні якості героїв, славляться позитивні моделі поведінки, зазнають осуду негативні явища життя, як-от: недоліки характеру, подружня невірність, ледарство, пиятика, підступність, недбале господарювання та ін. Чоловік іде на війну, а жінка веде легковажне життя:

*Ой поїхав син Ванюша на три года на війну,
Та й покинув Катерину на хазяйстві саму.
Вона ж коні та корови порозбрамувала,
Вона ж бричку ще й колеса та й попрогуляла.*

Пісня з легкою іронією подає образ невдалої господині:

*Гоп, мої гречаники, гоп, мої милі,
Чогось мої гречаники не вдалися нині.*

У нашого народу особливе ставлення до категорії комічного. Навіть у нестерпних життєвих обставинах він здатен «ударити лихом об землю» і піти в танок. Саме життєвий оптимізм допоміг вижити нашій героїні і в голод, і під час війни, і під час «перебудови» і триматися у буремному сьогодні. У пам'яті збереглися жартівливі пісні рідного краю. Ледача жінка відмовляється від будь-якої роботи:

*– Ой ходімо, жінко, ходімо, ходімо,
Ой ходімо, жінко, в поле жито жати.
– Ой хоч піду, то жати не буду,
Бо пшениця полова – болить мене голова.*

Коли ж чоловік пропонує іти до кума гуляти, вона з радістю відповідає:

*– Ой дай, Боже, сто років прожити,
Через день, через два до кума ходити.*

Пиятика завжди зазнавала осуду серед трудолюбивих селян не тільки в побутовому житті, але й у пісні:

*Ой дорогою я корову пропила
З кумом Іваном, з кумом Степаном,
З кумою Параскою, з сусідкою Палажкою.
Тепер сиджу та й журюся:
Що буде від милого чорнобривого?*

З розповіді Олександри Макарівни дізнаємось, що у селі було багато зруйнованих родин, понівечених людських доль внаслідок гіркої пиятики. У її родині мачуха її матері легковажила і життя її закінчилось трагічно: *«Залишились без мами діти (моя мама і сестричка). Батько тоді оженився на дівчині з Підвисокого. Було весілля. Скоро й ця жінка захворіла на туберкульоз і померла. Батько оженився втретє. Мачуха дуже гуляла, так гуляла, що люди навіть били їй вікна. Одного разу її так побили, що вона й померла».*

Так у житті пісні переплітаються і радість, і горе, і сміх, і сльози. У жартівливих піснях висміюються речі, які в інших творах постають причиною сімейних драм. В народних жартівливих піснях з гумором ідеться навіть про сирітство, вдівство, нестатки та убогість:

*– Молодички молодії,
Чи добрі у вас чоловіки, чи лихі?
А у мене ледачище:
Не пускає на вулицю, на ігрище.
А я його одурила:
Помийками накормила,
До припічка прив'язала,
Помийками напувала.*

У світоглядних у явленнях сельчан «Смерть – це жінка в білій сорочці, з розпущеним волоссям». У пісні до неї звертаються як до живої істоти:

*Смерте ж моя. Смерте,
Не дай мені вмерти,
Зажди ж хоч на годину,
Нехай зберу всю родину.*

З іронією йдеться про неї у цій пісні:

*Умер батько – байдуже,
Вмерла мати – байдуже,
Умер милий чорнобривий,
То жаль мені його дуже.
Я за батька книш дала,
Я за матір книш дала,
А за свого миленького –
Цуцика рябенького.*

Традиція такого сприйняття смерті походить від тих часів, коли над покійником справляли оргію «забава при мерці». Є дані про їх побутування в селі Підвисокому у кінці XIX століття. Задум таких

забав – «прогнати» смерть і утвердити перемогу життя. Є пісні, в яких ця тема розгортається у формі діалогу:

– *Ой умру, милая, ой умру, милая,
Ой умру, ха-ха-ха, моя чорнобривая.
– Де ж я тебе поховаю, милий мій миленький?
Де ж тебе я поховаю, голубе сивенький?
– В кропиві, милая, в кропиві, милая.
В кропиві, уха-ха-ха, моя чорнобривая.*

Життєвим оптимізмом переповнені танкові пісні, які входять до репертуару Олександрі Макарівни. Вони виникли у давні часи і пов'язані з календарною обрядовістю. Ці тексти супроводжували обряд чи ритуал. До таких пісень у репертуарі нашої респонденти належать така:

*Ой там на горі їдуть дударі,
Їдуть, їдуть дударики до своєї дівчиньки.
Та все з-за гори їдуть дударі.
Свічечка горить, а в серці щемить.
Стук-грюк в віконечко,
Вийди, Галю, на крилечко,
Візьми поводи
Та й коня веди.*

Або така:

*А я мала сірі воли,
Сірі воли продала.
А за тії гроші
Я музики найняла.
Ой музики, ой музики найняла,
Аби грали, аби грали «Коваля».*

Олександра Макарівна знає багато пісень літературного походження, які стали народними. Взагалі вона дуже багато читає, знайомиться з новинками сучасної літератури, дуже радіє, коли їй у подарунок дарують книги. Любов до читання позначилась на її усному мовленні, вона знає багато віршів напам'ять, записує тексти, що сподобалися у спеціальний зошит.

МОЄ ЖИТТЯ

Я, Плаксива Олександра Макарівна, народилася 1937 р. 14 травня (записана 15) в селі Копенкувате (тоді була Київська обл., Підвисоцький р-н.). Мої батьки – Кисіль Макар та Кисіль Марія. Пішла до школи, коли мені був 9-й рік, оскільки були ще менші дві сестрички (41 та 44 р. н.), яких треба було няньчити.

У школі вчителька писала слова на аркушиках паперу, бо букварів тоді не було. У 1952 році я закінчила 7-й клас. Вчилася я непогано, але часто пропускала школу і залишалася дома, оскільки мусила допомагати мамі по господарству.



Олександра Макарівна серед однокласників

Після закінчення школи поїхала в Ірпінь до маминої сестри, щоб поступити учитися.



Олександра Макарівна. Місто Ірпінь, 1955 рік

Але так получилось, що я не поступила, а на роботу не брали, бо ще не виповнилося 16, тому паспорта я не мала. Тоді без паспорта на роботу не брали. Я не хотіла повертатися додому, бо у колгоспі заставляли йти до телят на постійну роботу, а телята ті дуже здихали. То я пішла там по наймах: кому хату мастила, а паспортистці сапала город. І вона тоді видала мені паспорт, і дядько влаштував мене на цегляний завод у черепичний цех. Доводилося працювати у три зміни: від 7-ї до 4-ї; від 4-ї до 12-ї ночі; від 12-ї до 7-ї ранку. Зразу жила у тьоті, а потім у гуртожитку. Це був бучанський цегляний завод. Працювала я там 2, 5 роки. Але мене тягнуло до землі, у село, де було таке рідне і тихе життя.



Олександра Макарівна Плаксива, м. Ірпінь, 1955 рік

У 1955 році я повернулася у рідне село. Тоді саме були збори села: Мазурака П. Я. ставили головою колгоспу. Збори ті були у конюшні (клубу ще не було). Я пішла працювати у ланку. Люди обрали мене ланковою. Це була зелена бригада. Ми заготовляли корм для тварин зимою, коли скирти сікли січку (трактор на полі крутив січкарню, а ми подавали). Влітку сікли силос і жали серпами жито, сапали буряки.

Чоловік мій, Плаксивий Іван Макарович, (1935 р.н., 16 квітня) ходив зі мною в один клас, сидів поперед мене. Його залицяння я спочатку не помічала...Коли скінчив школу, поїхав у Миколаїв працювати на суднобудівному заводі, вчився у ФЗО. Коли прийшла черга йти в армію, то його теж забрали. Служив у Грузії, а потім у Дніпропетровську. У листопаді 1958 року він повернувся в село. Я його чекала і дуже кохала. Наша любов була ще зі школи.



Іван Макарович у молоді роки під час навчання у м. Миколаєві

У 1959 році ми побралися. Зразу жили у свекрухи (вона мене не хотіла і все життя не любила). У родині були ще дочка і син. Мій чоловік пішов працювати у стройбригаду, де чоловіки били каміння вручну. Нам виділили ділянку під будівництво власної хати. Весілля наше було 15 лютого, а навесні ми вже почали будівництво. Глину

копали вручну, возили кіньми. Грасу заливали теж. Бочки на возі заливали відрами, кіньми місили глину, а тоді люди робили вальки і мурували мур. Коло граси було 100 душ. Вся ланка була до обіду коло граси, а з обіду на полі. То строїлись масово, люди ходили відробляли один до одного.



Іван Макарович і Олександра Макарівна в день весілля. 1959 рік



Через 25 років... Срібне весілля



З друзями юності, дружкою та боярином



Золоте весілля Івана Макаровича і Олександри Макарівни

Скоро чоловік закінчив курси трактористів. Зимою він возив гній з ферми на поле, літом сіяв, мотижив, орав, убирав, а у жнива соломі відвозив від комбайнів навіть вночі. А то і зимою молоко возив з Борщової до Новоархангельська на молокозавод. Доріг тоді не було. Наші ферми були багаті на корів, тому молоко возили три рази на день. Колгосп наш колись був тричі мільйонер.

Восени 1959 року ми перейшли у ще не закінчену хату. Два роки дітей у нас не було, а 1961 року народилася старша дочка, а 1966 – друга. Старша дочка кінчила школу, торгівельний, вийшла заміж за солдата, який працював на вивозі буряків. Життя не склалося. Розійшлися. Родилася внучка в 1980 р. Я їй стала її виховувати, бо хотіла донці щастя. Вона працювала в Умані у воєнторзі багато років. Внучка спочатку ходила у нас у садочок, потім до школи до 9 класу.



Біля рідної хати



«Люблю, щоб краса коло мене проізростала...». 2019 рік

У 1981 році почали будувати *брудер*. Вирощували курчат. Я варила робітникам їжу і виховувала внучку. Потім я пішла працювати на курятник. Курей було до 20 тисяч. Яйця відправляли в Латвію і Литву. І я, і мій чоловік були на Дошці Пошани, нас нагороджували грамотами за сумлінну працю, медалями «Ветеран праці». У 1992 році ми пішли на заслужений відпочинок за вислугою років. Ми влаштували, як то кажуть, «пир на весь мир» з цієї нагоди.

Друга моя дочка теж вийшла заміж, закінчила педінститут, народила двох дітей, дочку і сина. Чоловік у неї – стоматолог. Приходилось мені і цих онуків няньчити, коли дочка вчилася заочно.

Вона трохи працювала у школі, у ЗАГСі, у паспортному столі. Спочатку її сім'я жила у Торговиці, а згодом переїхала до Умані. І зять, і онука працюють стоматологами, а онук вчиться в медичному.



Іван Макарович та Олександра Макарівна з дітьми і внуками.

Коли ми були малі, батька забрали на фронт, а мати лишилася одна. Вона коровою сіяла і орала, запрягала її у ярмо. Жінки самі волочили граблями на полі. Це були великі дерев'яні граблі, вони упрягалися в них удвох. Батько повернувся після визволення.

У 1947 році була голодовка. Ми, діти, ходили у ліс збирали жолуді і пекли з них хліб, їли насіння буряка, лист берестка, кашу варили з відходів проса. Це все неможливо описати. Батько їздив до Західної України і привозив звідти сірники, деякі крупи на обмін речей. Навесні ми вибирали мерзлу картоплю на городі, їли кашку зі сливових кісточок.

Коли була війна, то в нашій хаті на порозі стояла рація німецька, а собаку нашого німці вбили. Ми жили тоді коло самого лісу. Один німецький снаряд упав біля сараю, а другий попав у сарай і убив нашу годувальницю корівку. Снайпер з лісу стріляв нам у вікно, де висіла колисочка з маленькою сестричкою. Друзки посікли їй личко, вона дуже злякалася. Куля снайпера пробила другі двері, за якими ми ховалися, але нікого не зачепила. Ті двері і досі у нас з пробитою

кулею діркою. Села Борщову та Рогову спалили через партизанський супротив. Нам солдати привели з тих сіл корову, яка бродила по степу. Німці ходили по хатах і просили «млека і яйка». Якщо хтось не давав їм їжі, то вони *зажигалкою* підпалювали стріху.

Наша мама якось напекла пиріжків. Німці зайшли до хати, попробували тих пиріжків, а потім почали їх топтати, бо ті були з квасолею. На саму паску народилася моя сестричка. А ми ходили рвали зелененьку цибульку і сердилися, що нема чого їсти. Тоді мама встала, натягла ватяні штани і стала готувати нам їжу.

Строїлись ми усі три сестри разом. Наші батьки дуже раділи, що є три зяті. Один, чоловік середньої сестри, був бригадир тракторної бригади – Веселий Григорій. Два його сини: один – у Кіровограді, а другий – у Тюмені. Сестра середня померла, коли їй було всього 35 років. Чоловік її після того двічі одружувався, але невдало. Друга сестра продала хату в селі і переїхала в Умань. Її чоловік возив ректора педінституту. Він теж помер. Їх донька працює вчителькою у 12 школі в Умані, а син був слідчим, а тепер на пенсії.

Наш батько працював у лісі, де й загинув під час рубки. «Дружбою» звалили необережно дуба, і тато загинув. Мама прожила без батька 26 років, а померла у 87. Я доглядала маму до смерті. Був у мене ще брат старший, 1926 року народження. У 17 років його забрали до Німеччини разом з кількома сільськими хлопцями. Мені тоді було сім років, але я добре пам'ятаю... Батько їхав кіньми, а я сиділа на возі. А хлопці йшли у 5-х і співали: «Їхав козак на війноньку, сказав: «Прощай, дівчинонько!»». І ще одну: «Прощай, деревня, прощай, Кавказ, прощай, девчонка, в последний раз...». Цей мій брат повернувся живим з неволі, служив в армії, лишився на зверхсрочну і жив у м.Рівне.

У 1933 році була голодовка, то мама брала його (брата) з собою на роботу, бо там давали якусь похльобку. Жінки казали мамі: «Їж сама, бо помреш і ти, і син!» Мама наша була, як та чайка. Ми всі строїлись, то вона до всіх бігла за 3,5 кілометри з торбами на плечах та плетьонкою молока.

Коли ми вже трохи обжилися, получили зарплату за рік у колгоспі, то з тією сестрою, що померла молодою, їздили у Москву і там купляли дітям усе добротне...

Пам'ятаю, коли я виходила заміж, мама вже ввечері випроводжала мене зі світлом і дуже плакала: «Як ти будеш, що тебе свекруха не хоче? Годи, дитино, їй...». І я все життя їй годила.

Я ще хочу написати про своїх діда Мусія та бабку Аню з розповіді своєї мами. У них було 5 дітей. Мама була найстарша, а після неї дві менші сестри, а тоді брат і ще одна сестра, найменша. Вони мали поле і коней. І один селянин украв у них коні. З того горя бабуся дуже сумувала, а потім захворіла і померла. Маленькій було тоді 1,5 року. Ото піднесуть її до мами, покладуть до груді, щоб дитя поїло. Залишились без мами діти. Батько тоді женився на дівчині з Підвисокого. Було весілля, її батьки приїхали кіньми, уквітчаними. В цей час діти сиділи в клуні, серед якої висіла колиска. Діти дуже раділи. Скоро і ця жінка захворіла на туберкульоз і померла. Батько женився втретє на сільській, і з нею вже прижили ще одну дочку. Потім захворів дідусь (батько мами). Мачуха дуже обіжала дітей. Теля побігло в город – маму мою б'є. А дідусь хворий каже їй: «Я ще не вмер, та ти їх б'єш, а що ж буде далі?» Мачуха гуляла так, що люди навіть били їй вікна. Одного разу її так побили, що вона померла. Мамі тоді було 12 років. Меншу, тьотю Тосю, кабаком годували. Мама згадувала, що у дитини були навіть пролежні, однак вона вижила. Вижила, виросла, під час війни була на фронті, вийшла заміж і жила в Москві. Друга мамина сестра теж вийшла заміж і виїхала жити в Ірпінь....А ще одна мамина сестра так все життя пробідувала. Один її син був від пленного руського Макаренка, а дочка від узбека. Моя мама – Марія, тьоті – Настя, Юхима і Антоніна, а дядько – Трохим. Мама була 1907 року, а батько – 1910. А та сестра, що родилась потім, – Югіна. Її колгосп вивчив на ветлікаря, а після інституту мала направлення у Казахстан, у Талди-Курганську область. Вийшла заміж. Чоловіка звали Ганнібал. Я писала їй туди листи, бо мої мама і тьотя були неграмотні. З їхніми дітьми я спілкувалася і родичалася...Роз'їхалася наша рідня по всьому світу...

...Пам'ятаю ще колись ми з мамою ішли і зустріли того чоловіка, що вкрав був у них коней. Він питав маму: «Ти мене пам'ятаєш?»...Було таке.

...Ще пам'ятаю, як бігли пленні у білому (дуже багато), як 12 армію захватили в полон...Страшно згадати: всі в білому, руки підняті вгору. У нас коло городу був підбитий танк. А у коноплях, посіяних до низу, лежав лейтенант. Казали люди, що він застрелився, щоб не здатися у полон. А німці кричали до наших, щоб ті здавалися. А потім уже німці відступали, волами їхали, підводами, по городах картоплю мерзлу збирали. А ще у селі під час війни був *бер* (так його

називали), він гонив людей на роботу, а хто не міг, нездужав, того сильно бив.

На цьому буду кінчати писати... Розказати все своє життя просто неможливо... Це не тільки мої спогади, це моя сповідь. Моя найзаповідніша мрія, щоб усі були здорові, жили в достатку, щоб не було війни і коронавірусу, щоб моя доця вернулася з Італії жива і здорова. Вона там працює уже 20 років! Бачте, раніше насильно забирали, а тепер їдуть самі, бо немає роботи людям. А жити як? Як я мрію, щоб була усім робота, щоб люди могли заробити собі на пенсію...

...Може щось не так написала, то прошу вибачення. Всього не опишеш. Життя людське – це ціла історія нескінченна...

18 квітня 2021 року.

Тексти подаємо зі збереженням мовних особливостей респондентки.



*1959 рік. Хор сільського Будинку культури.
Перша ліворуч у першому ряду – Олександра Макарівна Плаксива*

Колядки та щедрівки, записані від Олександри Макарівни



Олександра Макарівна з «Василь»

Колядки в селі Копенкувате виконуються групою колядників, які з піснями і атрибутами обходили всі двори. Серед них був старший, що виконував частину творів і керував громадою. До колядників люди ставляться з особливою пошаною, оскільки вони сприймаються так, як гості з потойбіччя, які дарують блага родині, що їх приймає.

Тут ми записали давню міфолого-культурну колядку «Ой у полі плужок іде». На користь давності цього тексту свідчить образ місяця-Василя, одягненого в одяг селянина-орача з серпом у руці (знак місяця). В 12-денному циклі світотворення є свято народження нового місяця. Молодий місяць – це парубок. А світло місяця є відбитим світлом. І весь видимий світ вважався також відлунням, наслідком дії внутрішніх невидимих сил...Отже народження місяця Василя є народженням невидимого всесвіту. Чи не тому жіночі варіанти цього імені – Василина, Уселина, Уселена,



«Василі» і кутя, виготовлені Олександрою Макарівною

Селена, лежать в одному фонетичному ключі із... грецьким Селена – богиня, що уособлює місяць.¹

До старовинних також належить щедрівка «Ой у тому дому, як у раю». Тут присутні образи тесових столів, кравців, що шиють золоті ризи, а гості-попики правлять три служби: за хазяїна, за його жінку та за його діток.

У колядці «Пане-господарю, пусти до двора» господар порівнюється з місяцем, його жінка – з сонцем, а діточки – з зорями.

Щедрівку «А в нашого дядька у дворі береза» ми теж записали від Плаксивої Олександри Макарівни. Основний образ – береза, райське древо, символ світобудови. Тут звучить мотив збирання золотої кори, з якої дівчина просить майстра виготовити до весілля золоту пляшку, золоту обручку, золоту чашу. Золота кора – користь дівчині. За своїм походженням золото відноситься до світла і має поетичний епітет «*червоне*». Тут золото – символ краси. Золоті речі у цьому тексті відповідають важливим моментам дівочого періоду життя, яке закінчується весіллям.

Значна частина колядок, записаних нами від Олександри Макарівни, належать до апокрифічних та біблійних. Їх ще називають *христосанками*. Тут величається народження Ісуса Христа, Діва Марія. Дохристиянські образи і мотиви (гостювання у господаря, образи хлібів, зерна, святкового столу, покритого килимами) поєднуються з християнськими вкрапленнями, згадками про Різдво, свято Василя Святого, Водохреща. Про такі колядки Іван Франко писав, що там, «де колядка наша черпала зміст прямо з оповідання євангельського, а форму з пісні народної, де надто правдиво релігійний настрій і глибоке чуття автора здужали переповнити ті далекі від себе елементи в одну органічну цілість, там тільки ми одержали пісні справді взірцеві, твори високої поетичної стійкості, яких не повстидалась би жодна література на світі...твори, котрі справедливо і по заслугі здобули собі серед народу таку щирю популярність і не стратять її доти, поки серед народу тривати буде тепле чуття релігійне, прив'язане до своїх гарних та поетичних звичаїв і образів».²

До *христосанок* належать твори: «Нова радість стала», «Народився Син Божий», «А з першого народження Сина Божого», «Добрий вечір тобі», «Небо і Земля», «Від хати до хати», «У Віфліємі

¹ Ткач М. Таїна народних традицій. *Наука і культура*. Вип 24. Київ : Знання. С. 409.

² Франко І. Наші коляди // Франко І. Твори. У 50 т. Т. 28. Київ : Наук. думка, 1980. С. 22.

нині новина», «Розіграй, Давиде». Основний мотив таких колядок – народження Христа, який у цей час поряд з людьми і допомагає їм. Провіщення новини ангелами, пастухи йдуть переконатися в істинності пророкування, принесення дарів немовляті – всі ці мотиви взяті з Новозавітного Євангелія.

Ключовим образом у текстах зимової календарної обрядовості є Маланка. З розповідей нашої респондентки ми дізналися, що колись ходили ватаги маланкарів («водили Маланку»). Вчені вважають, що цей образ колись був «серйозним», оскільки мав не розважальний, а утилітарний зміст, повинен був сприяти родючості землі і людини. Пізніше обряд набув травестійного звучання. Парубка перебирали на дівчину (*Маланка*), а дівчину на парубка (*Василь*). Носіння чоловіком жіночого одягу і, навпаки, жінкою чоловічого, є ознакою потойбічності. Всі відхилення від нормальної поведінки автоматично призводять до контакту з «тим світом». «світом навпаки», потойбіччям. Також тимчасове привласнення людиною однієї статі певних ознак представників іншої в давнину розцінювалося, як дія, що призводить до тимчасової інтеграції статевої сили чоловіка і жінки.³ М. Еліаде так пояснює смисл обрядового травестизму: «З морфологічного боку обмін одягом обох статей і символічна андрогонія рівнозначні з обрядовими оргіями. У кожному з цих випадків констатуємо появу обов'язкового об'єднання, ... реінтеграцію протилежностей з поверненням до первинного боку будь-якої диференціації. Одним словом, тут йдеться про символічне відтворення Хаосу, недиференційованої єдності, яка передувала творенню, а це є повернення до стану перед будь-якою диференціацією і виявляється у дивовижному зростанні сили – найвищому ступені регенерації. Ось чому обрядові оргії відбувалися з думкою про врожай або з приводу Нового року».⁴

Дійство навпаки здійснювалося в хаті, куди була запрошена ватага: Маланка мастила лавку білою глиною, підводила піч сажею. У пісні, що супроводжує дійство, йдеться про те, що вона «*на ополонці ложки мила, ложку й тарілку опустила*». Таке «невміння» Маланки впоратися з хатніми роботами вказує на неї як на істоту з потойбіччя, яка змушена жити за законами світу людей, «*цього світу*». Деякі дослідники висловлюють думку, що цей обряд колись

³ Гаврилюк Е. Еротичні імплікації рослинної символіки в українській календарній обрядовості. *Ритуал. Студії з інтегральної культурології. Спеціальний випуск «Народознавчі зошити»*. № 2. Львів, 1999. С. 38.

⁴ Цит за.: Гаврилюк Е. Еротичні імплікації рослинної символіки в українській календарній обрядовості. *Ритуал. Студії з інтегральної культурології. Спеціальний випуск «Народознавчі зошити»*. № 2. Львів, 1999.

належав не до зимового, а до весняного циклу. На користь цієї думки свідчить текст, згідно якого Маланка очеретом качки жене, мочить у воду фартух, просить вітер, щоб він повіяв і висушив його. Припустимо, що цей образ мав на меті викликати теплі весняні вітри, котрі висушили б землю і таким чином прискорили польові роботи.

У пісні про Маланку звучить також мотив парування:

*Ой там Василько плужком оре
Та на Маланку поглядає.
– Ой ти, Василю, мій ченчику,
Виведи мене на стажечку.
Я буду тебе доглядати:
Щосуботоньки поливати,
Щонеділеньки проривати,
В русу косу заплітати.*

Тут важливою складовою є символіка парування. Від Олександри Макарівни ми довідались, що обрядова гра «Маланка» на теренах села Копенкуватого дожила до 60-х років ХХ століття.



Олександра Макарівна серед маланкарів

Шлюб Маланки і Василя – символізує одруження води і Місяця. Дослідник О. Знойко вважав, що назва місяця «*уаціля*» залишили в Україні ще давні племена киммерійців. Пізніше це слово транспонувалося у Василь. У наших предків був звичай приносити місяцю жертву у вигляді вареників, тому вони є обов'язковим атрибутом святкового столу. Взагалі українці вірять у те, що справа зрушена з місця на молодого місяця, буде успішною, тому кожную відповідальну справу вони починають на «*молодика*». Пирого з маком, які печуть до цього свята, символізують Місяць і зорі.

В основі свята культ Місяця з женихальними мотивами, ними переповнені щедрівки. Міфічну постать Василя часто пов'язують з постаттю Іллі-Ілїї, який у світогляді українського народу є патроном урожаїв збіжжя, особливо жита (сніп жита)... Старовірменське слово *уаціля* (рівнозвучне з іменем Василя – Вас –Ілля) значить місяць:

Гиля, гиля, на Василя.

А у Василя – житня пуга:

*Куди махне – жито пахне!*⁵

Після того, як учасники дійства звеличили Маланку, вони починали співати пісні-щедрівки на честь господаря, господині, дівки, парубка, бабусі, вдови і т. ін. Як у всій Україні, так і в Копенкуватому дійство починалося ще з ночі магічно-ритуальним посіванням осель і дворів хлопчиками. Питання, чому саме хлопчики йдуть посівати на Новий рік, вчені пояснюють по-різному, але всі сходяться на тій думці, що вони (хлопчики) є символом усього найкращого – чистоти, невинності, надії, любові. У них зберігається добрий дух прадідів, діти чоловічої статі, молотячи «сніп-рай», не придушать, «*не ущемлять Щедрого*» чи духів, бо їх рука не обтяжена гріхами.

Колись хлопчики ходили посівати з рукавицею, а тепер посівають просто з кишені, з долоні. Рукавичка – є двійником людської руки, вона є первісною формою вмістилища. Вважається, коли щось передається з рук в руки, тоді народжується ритуальне сокровенне, сакральне. Тим сокровенним і є дитячий спів, рука та зерно. Нами записано декілька таких посівалок. Основний їх мотив – накликання врожаю, родючості в полі, господарстві, родині. Посівальні пісні упродовж віків змінювалися, набирали християнських мотивів.

⁵ Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий вечір : культурологічна оповідь. Київ, 1994. С. 194.

Важливо акцентувати увагу на тому, що в Копенкуватому збереглася давня традиція пекти на свято Різдва хліб, який називають «василь». Про це ми довідалися від Олександри Макарівни, яка зберегла цей старовинний рецепт. Вона зауважила, що цей хліб прикрашали «розочками», «листочками», «пташечками», «колосочками», його годилося зберігати упродовж усіх зимових свят, а спожити на Василя. *«Одна господиня розрізала цей калач до строку, то їй приснився покійний родич і докоряв про цю передчасну дію».*

Олександра Макарівна розповіла, що на Різдво на покуті ставили кутю, на кутю клали калач, а зверху – «василя». При цьому казали: *«Кладу кутю на покутя, «кво-кво-кво» (щоб курочки велися), а дітей щипали за вушка і щічки (щоб здорові були, гарно росли)».*

КОЛЯДКИ, ЗАПИСАНІ ВІД ОЛЕКСАНДРИ МАКАРІВНИ

Возіграй, Давиде!

Возіграй, Давиде!
Бог на землю прийде,
Від *Осія* до Віфлієма
Син на землю зійде.

Мати сповивала
Та йому співала:
«Рости, рости, мій синочку!»
Богом покривала.

А Йосип зумівся,
Що Бог народився,
Просто з неба
На землю з'явився.

Католики ходять,
Всю землю плюндрують,
А на горі, на високій
Дітей презентують.

Буде царювання
Аж до кінця віку,
Щаслива годинанька
Цього чоловіка.

Пане-господарю, пусти до двора

Пане-господарю, пусти до двора.

Приспів:

Ой, радуйся, земле,
Земле, веселися:
Христос народився!

А що сам господар, то як місяць ясний.

Приспів:

Ой, радуйся, земле,
Земле, веселися:
Христос народився!
А що його дружинонька, як сонце яснее.

Приспів:

Ой, радуйся, земле,
Земле, веселися:
Христос народився!
А що їхні діти, як у небі зорі.

Приспів:

Ой, радуйся, земле,
Земле, веселися:
Христос народився!

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

У Віфліємі новина

У Віфліємі новина:
Народила Діва Сина,
Народила в благодаті
Безпорочна Діва-Мати,
Марія!
Положила на сні
В віфліємській ясині.
Йосип Діву потішає
Повивати помагає.
Марія!

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Небо і земля

Небо і земля,
Небо і земля
Нині торжествують.
Ангели з людьми,
Ангели з людьми
Весело празнують.

Христос родився,

В Бога воплотився.
Ангели співають,
Царя вітають,
Поклон воздають.
Пастирі іграють,
«Чудо, чудо», – повідають.

І ми рожденому,
І ми рожденому
Поклон йому даймо,
«Слава в вишніх,
Слава в вишніх!»
Йому заспіваймо.

Христос родився,
В Бога воплотився.
Ангели співають,
Царя вітають,
Поклон воздають,
Пастирі іграють,
«Чудо, чудо», – повідають.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Нова радість стала, яка не бувала

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом звізда ясна весь світ осіяла,
Над вертепом звізда ясна весь світ осіяла.

Де Христос родився, де він воплотився,
Там чоловік перед Богом пеленами повився,
Там чоловік перед Богом пеленами повився.

Ой, Боже, наш Боже, Ти, Небесний Царю,
Даруй літа щасливії цьому господарю,
Даруй літа щасливії цьому господарю!

Цьому господарю та ще й господині,
Даруй літа щасливії та й усій родині,
Даруй літа щасливії всій його родині!
(Записано від Плаксивої Олександрі Макарівни, 1937 р.н.)

А з першого народження Сина Божого

А з першого народження Сина Божия,
А що його народила Діва Марія.
Народився на світ Божий з першого гласа,
Взяли дитя народженне та й на небеса.

А небеса, а небеса розступилися,
Усі святі й архангели поклонилися.
Усі святі й архангели та й поклонились,
А на Різдво на Христове сади розцвілись.

Цвіли сади-виногради аж у три ряди,
Зрадувались старі люди ще й малі діти,
Зрадувались старі люди ще й малі діти,
Що у Різдво Христове сади розцвіли.
(Записано від Плаксивої Олександрі Макарівни, 1937 р.н.)

Хвалилася береза межи дубами

Хвалилася біла береза межи дубами,

Приспів:

Ой, дай, Боже!

Межи дубами своїми гіллями.

Приспів:

Ой, дай, Боже!

– Хто ж тобі, березо, це гілля кохав?

Приспів:

Ой, дай, Боже!

– Кохали вітри буйнії,

Приспів:

Ой, дай, Боже!

Вітри буйнії та дощі грибнії.

Приспів:

Ой, дай, Боже!

Хвалилася Галя межи дівками,

Приспів:

Ой, дай, Боже!

Межи дівками своїми косами:

Приспів:

Ой, дай, Боже!

– А в мене коса аж до пояса!

Приспів:

Ой, дай, Боже!

– Хто ж тобі, Галюню, ті коси кохав?

Приспів:

Ой, дай, Боже!

– Кохала ненька старенька,

Ненька старенька і сестра рідненька.

Приспів:

Ой, дай, Боже!

(Записано від Плаксивої Олександрії Макарівни, 1937 р.н.)

Добрий вечір тобі

Добрий вечір тобі, пане господарю!

Приспів:

Радуйся, ой радуйся, земле,

Син Божий народився!

Застилайте столи та все килимами.

Приспів:

Радуйся, ой радуйся, земле,

Син Божий народився!

Та кладіть калачі з ярої пшениці.

Приспів:

Радуйся, ой радуйся, земле,

Син Божий народився!

Бо прийдуть до тебе три празники в гості.

Приспів:

Радуйся, ой радуйся, земле,

Син Божий народився!

Ой перший же празник – то Різдво Христове.

Приспів:

*Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився!*

А другий же празник – Василя Святого.

Приспів:

*Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився!*

А третій же празник – Святе Водохреща.

Приспів:

*Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився!*

А що перший празник зішле тобі втіху.

Приспів:

*Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився!*

А що другий празник зішле тобі щастя.

Приспів:

*Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився!*

А що третій празник зішле всім нам долю.

Приспів:

*Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився!*

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Ой у полі береза, тонка та висока

Ой у полі береза, тонка та висока

Приспів:

*Щедрий вечір,
Святий вечір!*

Тонка та висока, коренем глибока.

Приспів.

А на тій березі срібная рожа, золота кора.

Приспів.

Налетіли райські птахи.

Приспів.

Обклювали срібну рожу, золотую кору.

Приспів.

Вийди, вийди, гречная панна,

Приспів.

Та позбирай срібну рожу, золотую кору.

Приспів.

Та понеси до золотаря,

Приспів.

Хай тобі зробить срібну обручку на ручку,

Приспів.

А із останку – золоту чарку.

Приспів.

Обручкою обручитися.

Приспів.

Чарочкою – мед-вино пити.

Приспів.

А в нашого дядька у дворі береза

А в нашого дядька у дворі береза.

А на тій березі золотая корка.

Приспів:

Щедрий вечір, добрий вечір!

Та десь узялася ранняя пташка,

Приспів.

Вона обклувала золотую кору.

Приспів.

А десь узялася дівчина Параска,

Приспів.

Вона й позбирала золотую кору,

Приспів.

Та й понесла до золотаря:

Приспів.

– Золотаре-пане, зроби мені пляшку

Приспів.

Ще й золоту чарку.

Приспів.

З пляшки буду наливати,

Приспів.

А чаркою частувати.

Приспів.

Щедрий вечір!

Приспів.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Ой чия ж це хата, гарна та багата?

Ой чия ж це хата, гарна та багата?

Приспів:

Щедрий вечір, Добрий вечір!

Тут живе господар, багатства володар.

Приспів:

Щедрий вечір, Добрий вечір!

Його знають люди, ним гордяться всюди.

Приспів:

Щедрий вечір, Добрий вечір!

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Ой чи є, чи нема пана господаря вдома?

Ой чи є, чи нема пана господаря вдома?

Приспів:

Щедрий вечір, Добрий вечір!

Ой нема, ой нема, бо поїхав до млина

Приспів:

Щедрий вечір, Добрий вечір!

Пшениченьку петлювать, своїх гостей частувать,

Приспів:

Щедрий вечір, Добрий вечір!

Пива-меду купувать, своїх гостей частувать.

Приспів:

Щедрий вечір, Добрий вечір!

Ось він тут, ось він тут, знав, що гості прийдуть.

Приспів:

Щедрий вечір, Добрий вечір!

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Ой сивая та й зозулечка

Ой сивая зозулечка,
Приспів:
Щедрий вечір, Добрий вечір!
Приспів.
Усі сади та і облітала,
Приспів.
А в одному та і не бувала.
Приспів.
А в тім саду три тереми:
Приспів.
У першому – красне сонце,
Приспів.
У другому – ясен-місяць,
Приспів.
А в третьому – дрібні зірки.
Приспів.
Ясен-місяць – пан господар,
Приспів.
Красне сонце – жона його,
Приспів.
Дрібні зірки – його дітки.
Приспів.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Ой учора ізвечора

Ой учора ізвечора
Пасла Маланка два качура.
Ой пасла, пасла – загубила,
Пішла шукати – заблудила.
Та й приблудила в чисте поле,
А там Василько плужком оре.
Ой він же оре, він орає,
На Маланочку поглядає.
– Ой ти, Васильку, мій ченчику,
Виведи мене на стежечку.

Виведи мене на стежечку,
Посію тебе в городчику.
Я буду тебе шанувати:
Три рази на день поливати,
Три рази на день поливати,
Щосуботоньки проривати,
Щосуботоньки проривати,
За русу косу затикати.
За русу косу затикати,
Та ще й до церкви приношати.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Щедрівочка щедрувала

Щедрівочка щедрувала,
З Новим роком вас вітала:
Щоб і кури неслися,
Щоб і свині велися,
Щоб і кіт у домі нявкав,
Щоб собака в дворі гавкав,
Щоб ваш дім фінанси мав!

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Сійся, родися, жито-пшениця

Сійся, родися, жито-пшениця,
На щастя, на здоров'я, на Новий рік!
Щоб уродило краще, ніж торік!
Сію, вію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Роди, Боже, жито й пшеницю,
У полі – ядро, а в домі – добро!

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Веснянки, записані від Олександри Макарівни

Веснянки – це календарно-обрядові пісні весняного циклу, які мають закличний характер і сприймаються як звертання до весни, до істот та речей, що асоціюються з нею.

Весна у свідомості наших пращурів – це час особливої активності у праці та обрядово-магічній діяльності, оскільки від посіву залежав майбутній урожай, а люди – від природи: швидкий чи пізній прихід тепла, весняні морози, повені впливали на життя людей. За таких умов хотілося задобрити сили природи, привернути божества на свій бік. Люди зверталися до весни, як до живої істоти, закликали її швидше прийти:

*Прийди, прийди, весно!
Прийди, прийди, красно!
Принеси нам збіжжя!
Принеси квіток!*

Весна в уяві людей – молода дівка, а зима – стара баба, асоційована зі смертю. Світоглядні уявлення минулого відображено у пісенній творчості сьогодення. У Копенкуватому ми записали такі веснянки: «Шум», «Вербовая дощечка», «Володар», «Як посієм овес», «Кривий танець», «Коло млина калина», «Горобчику, сива пташечко», «А ми просо сіяли». З розповідей наших респондентів ми дізнались, що у с. Копенкувате веснянки водили ще в 60-х роках ХХ століття, однак це мало розважальний характер. Після 60-х років ХХ століття вони перейшли до дитячого фольклору. Олександра Макарівна Плаксива вчила наших студентів водити веснянки, а нам вдалося записати хореографічні схеми деяких з них.

Веснянка-гра «Шум» належить до дуже давнього пласту фольклору, вона містить залишки міфологічного світогляду. У давнину дерева та гаї у наших пращурів вважалися священними, вони уявлялись як живі істоти, добрі і водночас таємничі, загадково-загрозливі. Слово «ліс» виникло пізніше, а колись – «шум», «шумлячий». У лісі відбувалися богослужби наших пращурів, тут вони очищалися. У шумлячому жили духи-душі лади, опікуни роду. Як свідчить дослідження, у давні часи навіть ховали пращурів у лісі.

Виконавцями цієї гри-веснянки були дівчата. Вони брались за руки і творили «ключ» – одна за одною паралельно і співають:

*Ой, нумо, нумо,
В зеленого шума,*



Олександра Макарівна вчить студентів «заплітати шума»

*А в нашого шума
Зеленая шуба.*

Після цього обидва «ключі» біжать вперед, а потім назад і при цьому співають:

*Ой Шум ходить по діброві,
А Шумиха рибу ловить...*

Вчені вважають, що «всі жартівливі, пародійні рими, витіснивши первісний текст, з'явилися лише задля розваги і сміху

значно пізніше, коли хоровод зійшов на пусту забаву. Олександра Макарівна Плаксива подала нам такий варіант веснянки.

Учасники гри стають в одну лінію, беруться за руки. Остання пара підносить руки, з'єднані догори, таким чином утворивши «ворота». Перший учасник проходить через «ворота», а за ним – інші. Кожен повинен перекрутитись під своєю правою рукою, а лівою утворити ворота з наступним учасником. Хоровод «заплітається». Коли ж «Шума» «заплели», то ведучий починає його «розплітати», гурт рухається у протилежному напрямку. «Шума» то «заплітають», то «розплітають» під спів:

Ой, нумо, нумо, заплітаймо шума...

Надзвичайно поширена в усій Україні веснянка «*Кривий танець*». І її текст, і хореографічний малюнок ми теж записали від Олександри Макарівни Плаксивої.

Дослідники українського фольклору вважають, що «Кривий танець» – це багатозначна веснянка, що символізує і рух сонця на небі, що то «лягає», то «встає», і зміну дня і ночі, і рух людського життя, яке є вічним у ланцюжку «народження-смерть». У Копенкуватому цю гру-веснянку проводили так. Садять трьох дітей, які утворюють трикутник, а перша дівчина веде «ключ» дівчат між дітьми, обходячи їх безліч разів, повторюючи пісню і рухи. Сергій Плачинда вважає, що цей «трикутник» є маніфестацією міфу про богиню Ладу. Михайло Грушевський підкреслив, що у цій веснянці первісна увага лежить не в пісні, а в руху, в хороводі, його перше завдання підняти настрій, розбудити енергію.⁶

Якщо розглянути танцювальний малюнок цієї веснянки, то в ній чітко прослідковується піктограма трикутника, що символізує ідеальну гармонію. Традиційно ця схема визначається при виконанні чи посадженими дівчатами у формі трикутника, чи відповідно розміщеними деревами, чи запханими у землю кілками, чи зокладеними камінчиками.⁷ У місцевій традиції ця схема вимальовується у процесі виконання.

Дехто з учених схильні бачити у рисунку весняний хід планет у певному сузір'ї у період весняного рівнодення. За законами *симпатичної* магії (подібно викликається подібним), відтворення трикутника у танці стимулює становлення гармонії у космосі, а

⁶ Грушевський М. С. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Київ : Либідь, Т. 1 / упоряд. В. В. Яременко; авт. передм. П. П. Кононенко, приміт. Л. Ф. Дунаєвської. Київ: Либідь, 1993. 392 с..

⁷ Фружинська О. «Кривий танець» як одна з найархаїчніших гаївок. *Народознавчі зошити*. 1999. № 3. С. 358.

збудження активної енергії на землі пришвидшує прихід весни з небесного вирію.

Марія Чумарна вважає, що «Кривий танець» – символічна спіраль світоруху, модель спрямування життєвої енергії. Саме у весняних забавах з найповнішою силою розкриваються прадавні коди, прадавня магія підсилення космічних потоків енергією людського духовного єства, що усвідомлює себе часточкою цілого, співтворцем світу.⁸

Докія Гуменна називає цю веснянку «хореографічною маніфестацією трипільської спіралі». Вона пише: «Та хіба важко в «Кривому танці» пізнати лабіринт, той самий, що його заманіфестували мізинський меандр, трипільська спіраль, – дорогу до того світу. До вирію?»⁹ «Кривий танець» у своїй основі має священне число 3, що уособлює торжество гармонії, порядку, перемогу над Хаосом.

Вдалося нам записати і господарсько-вегетативну веснянку **«Як посієм овес»**. Цей твір імітує вирощування цієї культури. Сам текст походить від давнього замовляння, що мало сприяти швидкому зростанню злаку. У Копенковатому зберігся лише текст цієї веснянки (її виконували як пісню). Хореографічний малюнок не зберігся в народній пам'яті. У дослідженнях учених є згадка про те, що колись цю веснянку виконували хоромом, у центрі якого була дівчина, яка рухами відображала все те, про що йдеться у пісні:

*Як посієм овес
Та до зерна, до зерна,
До зерна увесь!*

Багатьом поколінням Копенкуватого відома веснянка-гра **«А ми просо сіяли»**. С. Килимник висловлює думку про те, що цьому тексту понад 3000 років. На користь цієї тези він висуває такі аргументи:

- 1) просо є найстарішою хлібною культурою (жито та пшениця з'явилися значно пізніше);
- 2) у ті часи ще не знали «поля» чи «ниви», а лише «січу» або «чищу», а саме ці слова вживаються у стародавніх варіантах тексту;
- 3) йдеться у тексті про рід скотарів та хліборобів;

⁸ Чумарна М. З початку світу: Україна в символах. – Львів: Приватна авторська школа Марії Чумарної, 1996. С. 151.

⁹ Гуменна Д. Благослови, мати!: Казка-есеї. Київ : КМ Academia, С. 97.

4) у ті далекі часи люди вже знали, що одруження близьких людей веде до виродження, тому всіма силами, правдами і неправдами намагалися дістати дівчину з чужого роду;

5) тут подано цікавий рефрен «Ой дід-Ладо, сіяли, сіяли». Отож маємо ясні вказівки на вірування у душі-духи померлих-лад.

Ясно, що впродовж віків ця веснянка-гра зазнала видозмін та нашарувань, але головне – господарський устрій за доби родового побуту; взаємини родів; тодішня хліборобська система; вірування та чаклування; анімістичний світогляд; характер тодішнього одруження – це все й на сьогодні збереглося в її тексті і являє цілісну картину.¹⁰

Ми з'ясували, що цю гру виконувала молодь на вулиці ще в 50-х роках ХХ століття, а від 60-х її стали водити виключно діти. Гра проходила таким чином. Учасники розподіляються на дві групи порівну. Перша – співає і наступає, а друга – відповідає і відступає. Так повторюються рухи до кінця тексту веснянки. На слова «*А ми просо сіяли*» починають рух з правої ноги представники першого ряду в напрямку до другого ряду. На слові «*сіяли*» танцюристи виконують три притупи на місці, починаючи рух з правої ноги. На слова «*Ой дід Ладо, сіяли...*» ряд відступає спиною назад, починаючи рух з лівої ноги. На слові «*сіяли*» знов виконують тричі притуп, починаючи рух з лівої ноги. Те ж саме робить другий ряд чи гурт під другу строфу тексту веснянки.

Ми також записали дитячу гру-веснянку «*Подоланочка*». Вона відома повсюди в Україні. Вчені визначають її як алегорично-магічну дівочу веснянку синкретичного характеру. Дівчата утворювали коло, беручись за руки. В середину кола входить одна дівчина у віночку. Коло рухається спочатку поволі під тихий спів. Потім дівчата рухаються дедалі швидше і співають голосніше аж до фортисимо. Дівчина в середині кола виконує рухи, про які йдеться у пісні. Коли співають «*підскоч до раю*», вона підскакує і бере одну з дівчат з поля і ставить на своє місце, а сама стає на її. Слово «*рай*» в уяві людей первинної культури – країна незахідного сонця, гарячого, благодатного краю, де живуть душі-душі, де перебувають узимку вісники неба – птиці. Отже, алегоричний вислів «*підскоч до раю*» означає, що весна повинна досягти сонячного zenіту...

¹⁰ Килимник С. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т. Київ : Обереги, 1994. Т. 2. С.210–212.

Веснянка-гра «Подоляночка» – це дуже давня язичницька містерія-літургія, присвячена богині Землі Семелі (м.Сміла – одне з історичних центрів хліборобства). Вчені вважають, що цю літургію виконували дівчата-жриці у добу матриархату.

Ми записали варіант веснянки-гри «*Горобчик*», яка має місцеву назву «Горобчику, сива пташечко»:

*Горобчику, сива пташечко,
Полинь, полинь попід дашечок,
Полинь, полинь попід дашечок,
Скажи мені правдоньку.*

Ця веснянка раніше не була зафіксована на теренах історичної Уманщини. Присутність образу птаха у тексті веснянок можна пояснити тим, що горобцю притаманна шлюбна символіка, а також символіка спритності, життєрадісності та витривалості.¹¹

Професор С. Килимник вважає, що в основі цієї веснянки звучить звернення до посланця весни горобця. Це колишня літургія-молитва, щоб через вісника неба, птицю, висловити блага про розплід домашнього птаства. Алегоричний зміст цієї веснянки досить глибокий, хоч і поданий примітивно.

На нашу думку, веснянка, записана в Копенкуватому належить також до еротичних. В ній захований давній міфологічний зміст. Дівчина звертається до горобчика, щоб той сказав «*усю правдоньку, кому доля – кому недоля*». Тут звучить відлуння давніх ворожінь на птахів, які здійснювали волхви-кобники. Вони визначали долю людини за польотом птаха. Про це йдеться у дослідженнях академіка Б. Рибаківа.

Гра-веснянка «*Вербовая дощечка*» побутує у декількох варіантах. Володимир Гнатюк записав в Україні сім варіантів її. Вона дійшла до нас ще з дохристиянських часів. Вербва вважається священним деревом для українців, які вірили, що в ній живуть духи пращурів (верба стала оселею для Мавки). Вербва «плаче» і першою віщує прихід весни. Вербовая дощечка – це атрибут давнього волхвівського ритуалу, який допомагав заглянути у майбутнє. Дощечка, місток – символ одруження, переходу від одного статусу до іншого, від неодруженої дівчини до заміжньої молодиці.

«Вербову дощечку» колись водили дівчата. Гра відбувалася так. Учасники стають у два ряди, а ще дві ходять посередині. По

¹¹ Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. С. 147.

закінченню співу, вибирають із рядів дві інших, а самі стають на їх місце. Є дані про те, що колись у цій грі використовували рушник чи ряднину, які символізували «кладочку» чи місток.

Дощечка з верби – це чарівний місток у щасливе подружнє життя. Дівчина гадає на майбутнє і бачить там турботливого мужа, який принесе їй червоні чоботи. У деяких варіантах йдеться про чоботи *«гуманської роботи»*, бо, як відомо, уманські чоботарі не вступали в майстерності варшавським, які вважалися кращими у Європі.



Костянтин Трутовський. Через кладку.

Цікавим є семантичне значення тексту:

*Цебром воду носила, носила,
Дібровоньку гасила, гасила.*

*Скільки в цебрі водиці, водиці,
Стільки в хлопців правдиці, правдиці.*

Вода – прокреативна і очисна стихія, яка до того ж мислилась як «жіночий» символ, що корелює у контексті веснянки з вогнем, очисним і запліднювальним началом, котре асоціюється з чоловічим первнем.

Веснянка-гра «**Воротар**» добре відома на теренах історичної Уманщини. Копенкуватський варіант її такий. Дівчата діляться на два «ключі» – малий і великий. Малий «ключ» – це дві учасниці гри. Вони своїми руками творять «ворота», а інші – великий «ключ». Великий і малий «ключі» перегукуються між собою.

Починає великий «ключ»:

– *Воротарю, воротарю, воротарчику,
Відчини, відчини нам воротонька!*

Малий «ключ» відповідає:

А хто воріт кличе?

В.К.:

– *Князеві та слугоньки!*

М.К.:

А що за дар везуть?

В.К.:

– *Ярий та пчілоньки!*

М.К.:

– *А нам цього мало!*

В.К.:

– *А ми вам додамо*

Молодую дівоньку

В рутянім віночку!

Малий «ключ» підймає руки, ніби відчиняє ворота, а великий «ключ» біжить у ці ворота. «Воротарі» затримують останню пару у прилучають до себе. Гра починається знову.

Ми записали місцевий жартівливий варіант «Воротаря» – «**Ой Володар, Володар усі кури перекрав**».

Респонденти старшого віку розповіли, що колись цю гру вели на Великдень, коли ніби-то відкриті небесні ворота, а душі померлих родичів можуть зійти на землю відвідати рідню.

Великодній цикл весняних свят у Копенкуватому дійшов до нас у незмінному вигляді з найдавніших часів, а саме: Благовіщення, Вербна неділя, Чистий четвер, Страсна п'ятниця, Великдень.

На вербну неділю люди збираються в храмі на службу Божу, після якої освячується верба, якою годиться тріскати один одного, додаючи при цьому: *«Не я б'ю – верба б'є. За тиждень – Великдень. Недалечко – червоне яєчко»!* Особливо молодь колись ходила з котиками по вулицях і легенько хльостали одне одного з цією примовкою.

Після Вербної неділі починався Страсний тиждень, коли кожен день мав певний символ. Особливе значення має Чистий четвер. В цей день білять хати, роблять генеральне прибирання, палять старий мотлох, ще до сходу сонця годиться прибрати стайні, почистити худобу.



Костянтин Трутовський. Ведикдень на Україні.

Жінки цього дня печуть паски та фарбують крашанки. В цей день люди йдуть до церкви, а після служби несуть додому запалені свічечки. *Колись у Копенкуватому не було церкви (за радянської влади), то ходили пішки аж у Перегонівку.*

В Страсна п'ятниця – особливий день скорботи, в цей час мучили Ісуса Христа, тому треба було поводити себе дуже тихо, врівноважено, без співу, лайки, сварок, гучних розмов. Краще такий день провести в церкві чи наодинці зі своїми думками і в молитві.

В суботу готували великодній кошик. У Копенкуватому колись кошики робили з очерету, іноді з лози. Кошик цей прикрашали вишиваним рушничком чи серветочкою.

Пасхальне нічне богослужіння відбувається в церкві дуже урочисто. Всі чекають, коли священник вигукне: «Христос воскрес»! А всі йому у відповідь: «Воістину воскрес»! Тоді вже звучать дзвони після семиденного мовчання.

Після служби всі йшли додому розговлятися. А вже вдень і молодь, і старші люди збиралися на степку. Ми, дівчата, «заплітали володаря», водили хороводи, різні ігри та танці. В цей день також христосувалися, тричі цілувалися.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Шум

Ану, дівки, ану, дівки, шума заплітати!

А в нашого шума зелена шуба.

А Шум ходить по діброві,

А Шумиха рибу ловить.

Що зловила – то пропила,

Дітям шуби не купила,

Не купила, хоть припорошила:

Хоть коротенька, аби хорошенька.

Поїхала жінка в гості до батенька.

Тиждень минає – жінки немає,

Другий наступає – жінка приїжджає.

А чоловік злякався – в кропиву сховався,

Будяками вкрився, мало не сказився.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Вербовая дощечка

Вербовая дощечка, дощечка,

Там ходила Насточка, Насточка.

Цебром воду носила, носила,

Дібровоньку гасила, гасила.

Скільки в цебрі водиці, водиці,

Стільки в хлопців правдиці, правдиці.

Скільки на небі зірочок, зірочок,

Стільки в хлопців дівочок, дівочок.
(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Володар, володар

Ой володар, володар,
Усі кури попродав, попродав,
А одну лишив чубату, чубату
Та й ту викинув на хату.
А курочка: «Ко-ко-ко, ко-ко-ко»,
Підлетіла високо, високо.
Підлетіла високо, високо,
Закричала: «Ко-ко-ко, ко-ко-ко!»
(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Як посієм овес

Як посієм овес
Та до зерна увесь.
Приспів:
Та до зерна, до зерна,
До зерна увесь.

Як уродить овес
Та до зерна увесь.

Приспів.
Як покосим овес
Та до зерна увесь.

Приспів.
Як пов'яжем овес
Та до зерна увесь.

Приспів.
Як покладем овес
Та до зерна увесь.

Приспів.
Як повозим овес
Та до зерна увесь.

Приспів.
Помолотим овес
Та до зерна увесь.

Приспів.
Повбираємо овес

Та до зерна увесь.

Приспів.

Погодуєм овес

Та до зерна увесь.

Приспів.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

У кривого танцю

А в кривого танцю

Та й не введем кінця,

Треба його та й виводити,

Кінця йому та й знаходити.

– Ой, вулиця та й широкая,

Чого ж травка невисокая?

Чого травка-муравка не зелена?

Ой чи її гуси з'їли,

Ой чи її коні збили?

– Мене копенкуватська челядь істоптала

Чорними чобіточками,

Золотими підковочками.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Горобчику, сива пташечко

– Горобчику, сива пташечко,

Полинь, полинь попід дашечок.

Полинь, полинь попід дашечок,

Скажи мені усю правдоньку.

Кому – доля, кому – недоля?

– А дівчатам – уся воля.

За хусточку, за платочок,

Гайда, дівки, у таночок.

– Кому – доля, кому – недоля?

А хлопцям – уся воля.

За пілочку, за шапочку,

Гайда, хлопці, у таночок.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

А ми просо сіяли

- А ми просо сіяли, сіяли,
Ой, дід Ладо, сіяли, сіяли.
- А ми просо витопчем, витопчем,
Ой, дід Ладо, витопчем, витопчем.
- А як же ви витопчите, витопчите?
Ой, дід Ладо, витопчите, витопчите.
- А ми коні випустим, випустим,
Ой, дід Ладо, випустим, випустим.
- А ми коні зловимо, зловимо,
Ой, дід Ладо, зловимо, зловимо.
- Та чим же ви зловите, зловите?
Ой, дід Ладо, зловите, зловите.
- Ой шовковим поводом, поводом,
Ой, дід Ладо, поводом, поводом.
- А ми коні викупим, викупим,
Ой, дід Ладо, викупим, викупим.
- А за що ж вам викуплять, викуплять,
Ой, дід Ладо, викуплять, викуплять.
- А ми дамо сто рублів, сто рублів,
Ой, дід Ладо, сто рублів, сто рублів.
- Не візьмемо й тисячі, тисячі,
Ой, дід Ладо, тисячі, тисячі.
- А ми дамо дівчину, дівчину,
Ой, дід Ладо, дівчину, дівчину.
- А дівчину візьмемо, візьмемо,
Ой, дід Ладо, візьмемо, візьмемо.

(Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

ПІСНІ КУПАЛЬСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ З РЕПЕРТУАРУ ОЛЕКСАНДРИ МАКАРІВНИ

День Георгія Побідоносця, Юрія, Ярія, Раю вважається початком літнього циклу свят. В Україні є міф про воротаря, який ключами відчиняє небесну браму і випускає на землю вологу. Можливо саме цій події і присвячена гра-веснянка «Воротарчик». В цей день вперше виганяли худобу на пасовисько («на Юрієву росу»). Від Юрія здійснювалась низка ритуалів, в основі яких поклоніння деревам, тваринам. Возвеличення цих культів набувало апогею на Зеленому тижні.

Найвищою точкою літнього циклу свят є день Івана Купала, або по народному *Купайло*.

Купальське свято імітує небесне весілля, шлюбне поєднання божеств чоловічої та жіночої статей, що відтворювалося у вигляді залицяння хлопців до дівчат і навпаки. Гра сил природи збігалася з розбурханою стихією людських почуттів. За законами симпатичної магії подібне викликається подібним, тому гра людських емоцій підсилювала гру сил природи, її здатність родити, давати урожай, нести різні блага людству.

Дівчата готували святкову вечерю, яка складалася з картоплі, овочів.

У Копенкуватому купальське деревце виготовляли з величезного будяка, якого закопували в землю, а потім уже прикрашали стрічками, ягідками, квітами, намистом, невеличкими віночками з повняків, барвінку, васильків, сокирок, нагідок, пижми, волошок. З вишень та черешень виплітали «качалочки» і ними теж прикрашали купальське деревце, *купайлицю*.



Купальське «деревце» з будяка

«Качалочки» виготовляли таким чином. Ягідки зривали разом зі хвостиками і зв'язували нитками в пучечки, які прикріплювали з усіх боків до невеличкої палички в 20-30 см.

В обрядодії навколо ритуального деревця, його оздобленні простежується «ремінісценція аграрно-магічних актів сприяння врожаю полів та городів засобом передачі родючої і плодючої сили дерева злакам, фруктам і овочам».¹² Окрім магічного та утилітарного, обряд з будяком мав ще й естетичний зміст, що свідчить про трансформацію обряду від його ритуально-магічної сутності до розважально-ігрової.

Навколо *купайлиці* водили ритуальні танці у формі кола, що є символом сонця. Це своєрідна спіраль світоруху, якою плине енергія життя і прядеться часова нитка вічності. Починають співати дівчата:

*А наші хлопці-недбайливіці
Не вирубали купайлиці.
Якби вони про нас dbали,
То б купайлицю вирубали.*

¹² Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. Київ : Наукова думка, 1990.С.70.

Олександра Макарівна згадує, що купальське деревце могли встановлювати як хлопці, так і дівчата. Коло *купайлиці* співали пісні, якими заохочували хлопців до залицяння, до відповідної поведінки. Хлопці намагалися сподобатися дівчатам, а дівчата – хлопцям. Два модуля буття ніби вели ритуальну гру, своєю енергією «закручуючи» спіраль життя. Словесне змагання між дівчатами та хлопцями – це елемент хаосу, а його співвідношення до ладу, порядку спостерігається у всій архітектоніці купальського дійства. Дівочий гурт стоїть з одного боку, а чоловічий – з другого. Таким чином дотримується класична рівновага, у якій віссю стає купальське деревце, а розподіл відповідно гендерності – полярними полюсами. Приводом до зрушення цієї класичної рівноваги служать переспіви між дівчатами та хлопцями, в яких вони дошкуляють один одному. Зрештою все це веде до об'єднання сторін у танці та музиці. Пісні у виконанні обох гуртів мають діалогізований характер.

В кінці свята хлопці й дівчата змагаються за купальське деревце, врешті розривають його. Про це йдеться у пісні:

*Ідіть, дівчата, дивитися,
Як будуть хлопці казитися,
Як буде ними мордувати,
Як будуть купайлицю ламати.*

У змісті купальських пісень, записаних нами, багато уваги приділяється темі залицяння, кохання, одруження. Сама природа в цей час у розквіті своїх сил вражає юні серця, спонукає до вияву найкращих людських почуттів, які виливаються в словах, музиці, танцях. Молоді люди називають конкретних осіб, називають імена закоханих:

*Ой загороджу я тереном річку,
Пуцу лебеда й лебідочку.
А сама буду дивитися,
Як буде лебідь купатися,
Із лебідкою вітатися.
Але то не лебідь і не лебідонька,
То Іван-парубок та Галя-дівонька.*

Ім'я у змісті купальських пісень – це вираження адресата симпатичної магії, елементи якої дуже виразні. Оскільки купальські свята виконували функції привселюдного вибору пари, то називання попарно імен присутніх там хлопців і дівчат сприймаються як

оприлюднення обопільних симпатій, як вияв магічного впливу, що відзначається сакральною особливістю купальської ночі.

Купальське деревце охороняють дівчата, а хлопці намагаються його розірвати, а шматки потім кидають на городину, щоб добре росла. Обрядові бешкети учасників дійства, намагання зловити дівчину, обійняти її, ритуальний хаос дозволяють різновекторним силам взаємно переливатися, «*грати*», перевіряти один одного на ідентичність і врешті знайти рівновагу.

Коли під час купальського обряду «*гра*» закінчується, настає найважливіша мить – очищення вогнем купальського багаття. Зазвичай в Україні таке вогнище палить жінка фертильного віку. У селі Копенкувате багаття може запалити будь-хто, зазвичай цю дію виконував молодий хлопець.

Перед тим, як стрибати через вогонь, парубок знімає з голови дівчини вінок і кладе собі на голову, а на дівчину надягає свою шапку. Перестрибнувши, молоді люди проходять навколо купайлиці та стають позаду інших учасників, розмінюються шапкою і вінком. Спочатку через багаття стрибають тільки хлопці. Таке перестрибування має магічний зміст: чим вище злетить хлопець над багаттям, тим краще буде врожай на його полі, в городі; чим далі скочить, тим довше проживе у здоров'ї та достатку.

Професор В. Давидюк вважає, що перестрибування, проходження через вогонь потенційних партнерів має космогонічний зміст. Це ламінальний знак переходу з одного світу в інший. У піснях, що супроводжують обряд перестрибування через багаття, звучить еротичний мотив, який є відгуком магічної мети усієї купальської обрядовості – сприяти родючості, відновленню життя, посиленню його буяння. Деякі дослідники висловлюють думку, що це свято колись взагалі було еротичною містерією і її відгуком є пісня:

*Ой у Сергія високий тин,
Там зачепився Іванів син.
Ой зачепився вчора зранку
За ту Галину, за коханку.*

У текстах купальських пісень згадується лікарська рослина катран, «з родини хрестоцвітних, яка має давню назву *ярь-муж*. Її колись використовували з лікувальною метою для чоловіків та як приворотне зілля:

*Ой на горі катран, катран.
Стоїть Сергійко, як пан, як пан.*

*А за городом – петрушечка.
Стоїть Храсинка, як душечка.*

Спочатку було очищення вогнем, а потім – водою. Дівчата і хлопці біля річки теж змагалися. Хлопець хотів обійняти дівчину, а та пручалася. Для парубків купання у воді не було обов'язковим. Якщо хлопець і опинявся у воді, то тільки з тією метою, щоб викупати дівчину. Занурення в воду співвідноситься з «повінню почуттів», неконтрольованою згубною пристрастю, «таким чином можна стверджувати, що мотив потопання чи купання вказує на «темний», небезпечний момент любовного зв'язку. Вода – прокреативна і очисна стихія, символ жіночої вологої енергії. У тексті купальських пісень вона корелює з вогнем, запліднювальним і очисним началом Вогонь – спопеляючий акцент кохання.¹³

У селі Копенкувате десь у 20-х – 30-х роках дівчата ще виготовляли вінки з барвінку і пускали їх на воду з метою відгадування долі. При цьому співали:

*Наші віночки з барвінку, барвінку,
А принесіть, хлопці, горілку, горілку.
А наші віночки з верби, з верби,
А принесіть, хлопці, води, води.*

(Записано від Плаксивої Олександрі Макарівни, 1937 р.н.)

Пускання вінків на воду – це давній магичний обряд ворожіння. За тим, як плили вінки (швидко крутилися, тонули, стрімко плинули по воді) передбачали майбутню долю. Найгірший знак, коли вінок тоне.

Хлопці намагалися зіштовхнути дівчат у воду, часом і вони опинялися у воді. У пам'яті нашої респондентки збереглися згадки про цей ритуал, але забулися пісні, що його супроводжували. Однак ми зафіксували текст купальської пісні про гадання на вінках:

*Ой плинь, плинь, віночку, по бистрій воді,
Поплинь, віночку, до милого.
Поплинь, віночку, за водою,
Бо милий серце забрав з собою.*

¹³ Гаврилюк Е. Еротичні імплікації рослинної символіки в українській календарній обрядовості. *Ритуал. Студії з інтегральної культурології. Спеціальний випуск «Народознавчі зошити», 1996. № 2. С. 49.*



І. Соколов. Дівчата ворожать уночі проти Івана Купала. 1860-ті рр.

Переважна більшість текстів купальських пісень присвячена темі залицяння, женихання, кохання, одруження:

*Ой на городі купайлочка,
Там купалася ластівочка,
На бережечку сушилася,
А дівка Галя журилася:
– Я ще рушничків не надбала,
А вже Івана сподобала;
А ще рушничків не вишила,
А вже з Іваном натішилась;
А ще рушнички на верстаті,
А вже старости давно в хаті.*

У процесі купальського свята дівчата намагалися поглузувати з хлопців, а ті – з дівчат. Це часом добре дошкуляло, оскільки називалися імена об'єктів насміху. При цьому використовували яскраві гіперболи, порівняння:

*Ой на городі покіс, покіс.
– Чом ти, Іване, більший не виріс?
– Ой хватить мене і такенького:
Люблять дівчата й маленького.*

Сексуальна нестриманість у піснях піддається осуду:

*Ой на городі лопух, лопух,
А у Марусі живіт розпух.
Ой нехай пухне, нехай знає,
Нехай Івана не пускає.*

Об'єктом насміху також можуть бути вади молодих людей: недбальство, лінощі, легковажність, скупість, гультяйство. Наприклад:

*Вилетів шуляк із вулиці,
Вхопив Марусю за потилицю.
Біжить Маруся, кричить: «Гай-гай!».
Покинь Марусю, бо дуже жаль,
Покинь Марусю-ледащицю,
Візьми Галину-трудівницю.*

На теренах України поширені легенди про цвіт папороті, однак в Копенкуватому залишилися лише згадки про них.

Ой на Івана, на Купала

Ой на Івана, на Купала
Чорная галка купалася,
На бережечку сушилася.
А дівчина Галя журилася:
А ще рушничків не надбала,
А вже Івана сподобала.
А вже рушничок – на кілочку,
А наша Галя – у віночку.

Ой на Івана, на Купала

Ой на Івана, на Купала
Там дівчинонька щастя шукала,
Щастя шукала, віночок плела,
Ой на Івана, на Купала.

Ой плинь, віночку, на бистрій воді,
Поплинь, віночку, до милого.
Поплинь, віночку, за водою,
А милий серце забрав з собою.

Коло Мариноньки ходили дівоньки

Коло Мариноньки ходили дівоньки,
Стороною дощик іде,
Стороною та й на мою ружу червону.

Ой на морі – хвиля, при долині – роса,
Стороною дощик іде,
Стороною та й на мою руженьку червону.

Ой на морі – хвиля, при долині – роса,
Стороною дощик іде,
Стороною та й на мій барвіночок зелений.

На Купала, на Івана

На Купала, на Івана
На калину роса впала.
А в нас на вулиці Купала.
Купала, на Йвана.
Купала, на Йвана.

Пішли дівки по ягідки,
А молодиці – по суніці.
Усі дівки назбирали,
А молода Маруся не набрала.
Купала, на Йвана,
Купала, на Йвана.

Гайда, дівки, по лісочку,
Чи не знайдем Мариночку.
Купала, на Йвана,
Купала, на Йвана.

Вилетів шуляк із вулиці

Вилетів шуляк із вулиці,
Вхопив Марусю за потилицю.
Біжить Іван кричить: «Гай-гай,
Покинь Марусю, бо дуже жаль.
Покинь Марусю робітницю,
Візьми ту Галю ледащицю.
Моя Маруся не лежала,
По сім кіп жита на день жала».

Ой на Івана, на Купала

Ой на Івана, на Купала,
Вийшла Маруся гарно вбрана.
На неї хлопці зглядаються,
На мед-горілку складаються.
А той Іванко найбільше дав,
Собі Марусю у жінки взяв.

Ой наші хлопці – недбайливці

Ой наші хлопці – недбайливці
Не вирубали купайлиці.
Якби вони про нас дбали,
Вони б купайлицю вирубали,
Вони б купайлицю вирубали,
Ще й на вигоні закопали,
Ще й на вигоні закопали,
Ще й барвіночком присипали.

Повилася павутина шовкова

Повилася павутина шовкова,
А в Марусі дитина Карпова.
Старайся, Іване, вервечок,
То будеш колисати байстручок.
Ой треба буде ложки, миски,
Ой треба неньки до колиски,

Ой треба неньці їсти дати,
Бо буде дитину годувати.

Розвивайся, сухий дубе

Ой не розвивайся, сухий дубе,
Бо ще мороз буде
– А я в Петрівку розів'юся,
Про Купала забудуся.

ЛІРИЧНІ ПІСНІ (ПІСНІ МОЄЇ МОЛОДОСТІ)

Ой дівчина по гриби ходила

Ой дівчина по гриби ходила
В зеленому гаю заблудила. (2)

Приблудила к зеленому дубу:
– Ой тут же я вечеряти буду. (2)

Я ж думала, що дуб зелененький,
А то стояв козак молоденький. (2)

І сказала: – Козаче-гультяю,
Вивідь мене з зеленого гаю. (2)

Вивідь мене з зеленого гаю:
Я, молода, дороги не знаю. (2)

– Коли б дівка дороги не знала,
То б козака гультяєм не звала. (2)

А сказала б: «Козаче-соколе,
Вивідь мене з зеленого бору. (2)

Вивідь мене з зеленого бор
Та й доведи до самого двору». (2)



Олександра Макарівна співає українські народні пісні студентам I курсу факультету філології та журналістики УДПУ імені Павла Тичини

І шумить, і гуде

І шумить, і гуде,
Дрібний дощик іде.
– Ой хто ж мене, молодую,
Та й додому проведе? }2

Обізвався козак
На солодкім меду:
– Гуляй, гуляй, дівчинонько,
Я ж додому проведу! }2

– Не веди ж ти мене,
Не прошу я тебе,
Бо лихого мужа маю,
Буде бити мене. }2

Чорноморець, матінко, чорноморець

Ой сиділа дівчина
Край віконця,
Виглядала дівчина
Чорноморця. } 2

Чорноморець, матінко,
Чорноморець
Вивів мене босую
На морозець. } 2

Вивів мене босую
Та й питає:
– Чи є мороз, дівчино,
Чи немає? } 2

– Є мороз, козаченько,
Та байдуже,
Бо я чорноморчика
Люблю дуже. } 2

Ішов козак потайком

Ішов козак потайком (2)
До дівчини-серденька вечерком.

– Ой, дівчино, одчини, (2)
Своє-моє серденько звесели.

– Ой не буду відчинять, (2)
Бо ти будеш, серденько, жартувать.

– Ой не буду, не буду, (2)
Пожартую трошечки та й піду.

Жартували до зорі (2)
Поки стало виднесенько на дворі.

– Ой, козаче, утікай, (2)
Та й на мене славоньки не пускай.

Ой за гаєм, гаєм

Ой за гаєм, гаєм,
Гаєм зелененьким,
Там орала дівчинонька
Воликом чорненьким. }2

Орала, орала,
Не вміла гукати,
Та й найняла козаченька
На скрипочку грати. }2

Козаченько грає,
Бровами моргає,
Вража його мати знає,
На що він моргає? }2

Чи на мої воли,
А чи на корови,
Чи на моє біле личко,
Чи на чорні брови? }2

Воли та корови
Колись поздихають,
А біле ж личко, чорні брови
Повік не злиняють. }2

По садочку ходжу

По садочку ходжу,
Кониченька воджу.
Через свою неньку
Нежонатий ходжу. }2

Через свою неньку,
Через рідні сестри
Не можу кохану
До двору привести. }2

Доле моя, доле,
Що мені діяти?
Тільки тебе одну
Буду вік кохати. }2

По садочку ходжу,
Кониченька воджу,
Через свою неньку
Нежонатий ходжу. }2

По той бік гора, по цей бік друга

По той бік гора, по цей бік друга,
Поміж тими та й горами сходилa зоря.(2)

Ой то ж не зоря, дівчина моя.
З новенькими відерцями по водицю йшла.(2)

– Дівчино моя, напій же коня
З новенької криниченьки, з повного відра. (2)

– Козаченьку мій, коли б я твоя,
Взяла б коня я за повід та й напоїла. (2)

– Дівчино моя, чом заміж не йшла?
– Бідна була та й служила, пари не знайшла. (2)

– Дівчино моя, сідай на коня
Та й поїдем в моє село, до мого двора. (2)

А вже третій вечір

А вже третій вечір, як дівчину бачив,
Ходжу біля хати – її не видати.

– Вийди, дівчино, вийди, рибчино,
Вийди, серденя, утіха моя!

– Не вийду, козаче, не вийду, соколе,
Мене мати лає, гулять не пускає.

– Брешеш, дівчино, брешеш, рибчино,
Брешеш, серденя, утіхо моя.

– Та було б не рубати зеленого дуба,
Та було б не сватати, коли б я нелюба.

– Правда, дівчино, правда, рибчино,
Правда, серденя, утіхо моя!

Розпрягайте, хлопці, коні

Розпрягайте, хлопці, коні
Та лягайте спочивать,
А я піду в сад зелений,
В сад криниченьку копать. }2

Копав, копав криниченьку
У зеленому саду.
Чи не вийде дівчинонька
Рано-вранці по воду? }2

Вийшла, вийшла дівчинонька
В сад вишневий воду брать,
А за нею – козаченько
Веде коня напувать. }2

Просив, просив відеречко –
Вона ж йому не дала,
Дарив, дарив з руки перстень –
Вона ж його не взяла. }2

– Знаю, знаю, дівчинонько,
Тим я тебе розгнівив,
Що я вчора ізвечора
Кращу тебе полюбив. }2

Вона ростом невеличка
Ще й літами молода:
Руса коса до пояса,
В косі лента голуба. }2

На городі верба рясна

На городі верба рясна,
Там стояла дівка красна. (2)

Вона гарна ще й вродлива,
Та її доля нещаслива. (2)

Її доля нещаслива:
Нема того, що любила. (2)

Нема його та й не буде:
Розраяли «добрі» люди. (2)

Розраяли-розсудили,
Щоб ми в парі не ходили. (2)

А ми в парі ходять будем,
Як любились, так і будем! (2)

(Записано від Плаксивої Олександрії Макарівни, 1937 р.н.)

В кінці греблі шумлять верби

В кінці греблі шумлять верби,
Що я й насадила.
Нема того козаченька,
Що я й полюбила. }2

Нема його та й не буде:
Поїхав за Десну,
Казав: «Рости, дівчинонько,
На другу весну». }2

Росла, росла дівчинонька
Та й на поріг стала,
Ждала-ждала козаченька
Та й плакати стала:}2

– Плачте, очі, плачте, карі,
Така ваша доля:
Полюбила козаченька,
При місяці стоя. }2

Копав, копав криниченьку

Копав, копав криниченьку
Неділеньку-дві.
Любив козак дівчиноньку
Людам не собі.

Приспів:

Ой жаль-жаль мені буде,
Візьмуть її люди,
Візьмуть її люди:
Моя не буде.
Ой жаль-жаль.

А вже ж тої криниченьки
Воли воду п'ють,
А вже ж ту дівчиноньку
Сватати ведуть.

Приспів:

Один веде за рученьку,
Другий – за рукав,
Третій стоїть, гірко плаче:
Любив та не взяв.

Приспів:

Цвіте терен, терен цвіте

Цвіте терен, терен цвіте,
А цвіт опадає.
Хто в любові не знається,
Той горя не знає. }2

А я, молода дівчина,
Та й горя зазнала:
Вечороньки недоїла,
Нічки недоспала. }2

Ой візьму ж я кріселечко,
Сяду край віконця.
Іще й очі не дрімали,
А вже сходить сонце. }2

Хоч дрімайте-не дрімайте –
Не будете спати:
Десь поїхав мій миленький
Другої шукати. }2

Очі ж мої, очі карі,
Що ж ви наробили,
Що всі люди обминали,
А ви полюбили? }2

І учора горох

І учора горох, і сьогодні горох.
Прийди, прийди, мій миленький,
Поговоримо вдвох.

І учора куліш, і сьогодні куліш.
Прийди, прийди, мій миленький,
Моє серце потіш.

І учора кабак, і сьогодні кабак,
Прийди, прийди, мій миленький,
Та не бійся собак.

І учора галушки, і сьогодні галушки,
А у мене, мій миленький,
Є пухові подушки.

І по той бік гора, і по цей бік гора.
Годі, милий, говорити,
Цілуватись пора.

Ой летіла птаха

Ой летіла птаха,
А за нею – сива.
– Скажи мені, мати,
Чом я нещаслива?} (2)

Чи ти ж мене, мати,
В пижмі не купала,
Що ти ж мені, мати,
Та й щастя не дала?} (2)

– Не раз тебе, доню,
У зіллі купала,
Не раз, моя доню,
У піч заглядала. } (2)

Не раз тебе, доню,
До церкви носила,
А там твоя доля
По світу ходила. } (2)

– Скажи мені, мати,
Де терен ламати,
Де терен ламати,
Де щастя шукати? } (2)

– Терен зелененький
Не треба ламати,
Само щастя прийде,
Не треба й шукати. } (2)

Ой летіла пара,
А за нею – друга,
То де ж моє щастя,
Мамцю ж моя любя? } (2)

Котилася бочка

Котилася бочка
Та все з огірками.
Зажурились багатії
Бідними дівками. } (2)

Не журіться, багатії,
Така ваша доля.
А в котрої добра доля,
Та піде без поля. } (2)

А бідная дівчинонька
Дві копи нажала,
А багата дівчинонька
В борозні лежала. } (2)

В багатой дівчиноньки
Намисто на грудях,
А попід гору несе воду –
Хрипить їй у грудях. } (2)

А в бідної дівчиноньки
Багато родини,
А попід гору несе воду,
Цвіте, як калина. } (2)

А в бідної дівчиноньки
Намиста немає,
А попід гору несе воду,
Як мак, процвітає. (2)

Ой ходімо, жінко, ходімо, ходімо

– Ой ходімо, жінко, ходімо, ходімо,
Ой ходімо в поле пшеницю в'язати.

– Ой хоч піду, в'язати не буду,
Бо в пшениці полова, болить мене голова.

– Ой ходімо, жінко, ходімо, ходімо,
Ой ходімо, жінко, ячмені в'язати.

– Ой хоч піду, в'язати не буду,
Бо в ячмені *гістячки*, болять в мене кісточки.

– Ой ходімо, жінко, ходімо, ходімо,
Ой ходімо, жінко, буряки копати.

– Ой хоч піду, копати не буду,
Бо велика гичка, а я невеличка.

– Ой ходімо, жінко, ходімо, ходімо,
Ой ходімо, жінко, до кума гуляти.

– Ой дай, Боже, сто років прожити,
Через день, через два до кума ходити.

Де та роза, що за садом

Де та роза, що за садом,
Де та роза, що в саду?
Не той милий, що двох любить,
А той милий, що одну. } (2)

– Усе листя пожовтіло,
А ти, травко, зеленій.
Мене дома всі ругають,
А ти, милий, пожалій. } (2)

– Пожалів би тебе, мила,
Якби думав тебе брать,
Через місяць, чи раніше,
Буду тебе покидать. } (2)

– Покидаєш мене, милий,
Покидаєш – покидай,
Тільки що було між нами,
Нікому не одкривай. } (2)

Коли роза розцвітала,
Ти хотів її зірвать;
Коли роза вже зав'яла,
Ти хотів її топтать. } (2)

Є у мене старший брат,
Хоче тебе в куми взять.
Давай, милий, покумаємось,
Буду кумом тебе звать. } (2)

Давай, милий, покумаймось,
Буду кумом називать,
Буде легше мому серцю
Тебе, милий, забувать. } (2)

Раз пішла я на весілля,
Стала собі в стороні:
В нього сльози покотились
Ще раніше, ніж мої. } (2)

Кому – місяць, кому – зорі,
А мені – завжди туман.
Кому – радість, кому – горе,
А мені – авжди обман. } (2)

В саду гуляла

В саду гуляла, квіти збирала,
В саду гуляла, квіти збирала,
Кого любила – причарувала.
В саду гуляла, квіти збирала,
Кого любила – причарувала.

Причарувала серце і душу,
Причарувала серце і душу,
Тепер з тобою гуляти мушу.
Причарувала серце і душу,
Тепер з тобою гуляти мушу.

Ходити буду, любити буду,
Ходити буду, любити буду,
Скажу по правді, сватать не буду.
Ходити буду, любити буду,
Скажу по правді, сватать не буду.

Ой ти, дівчино, гарна та пишна,
Ой ти, дівчино, гарна та пишна,
Чому до мене гулять не вийшла?
Ой ти, дівчино, гарна та пишна,
Чому до мене гулять не вийшла?

Я виходила – тебе не було,
Я виходила – тебе не було,
Я постояла та й повернула.
Я виходила – тебе не було,
Я постояла та й повернула.

Я більш не вийду з тобою не стану,
Я більш не вийду, з тобою не стану,
Пришлю сестрицю такую саму.
Я більш не вийду, з тобою не стану,
Пришлю сестрицю такую саму.

А я з сестрою всю ніч простою,
А я з сестрою всю ніч простою:
Не та розмова, що із тобою.
А я з сестрою всю ніч простою:
Не та розмова, що із тобою.

Не та розмова, не тії слова,
Не та розмова, не тії слова,
Не білолиця, не чорноброва.
Не та розмова, не тії слова,
Не білолиця, не чорноброва.

Ой сад-виноград

Ой сад-виноград,
Кучерява вишня.
Стоїть хлопець під вікном,
Щоб дівчина вийшла. } (2)

Ой руб-руба я,
Ой руб-руба я,
Руба-руба-руба я,
Люба милая моя. } (2)

А дівчина не виходить,
В хаті прибирає.
Стоїть хлопець під вікном
З жалю завмирає. } (2)

Ой руб-руба я,
Ой руб-руба я,
Руба-руба-руба я,
Люба милая моя. } (2)

Ой не стій під вікном,
Не тупай ногою,
Ой не вийду і не стану
Говорить з тобою. } (2)

Ой руб-руба я,
Ой руб-руба я,
Руба-руба-руба я,
Люба милая моя. } (2)

Ой не ходи по саду,
Не топчи травиці,
Як не люблять тебе дівки,
То йди до вдовиці. } (2)

Ой руб-руба я,
Ой руб-руба я,
Руба-руба-руба я,
Люба милая моя. } (2)

Ой сад-виноград,
Кучерява вишня.
Стоїть хлопець під вікном,
Щоб дівчина вийшла. } (2)

А я мала сірі воли

А я мала сірі воли,
Сірі воли продала,
За хороші тії гроші
Я музики найняла.

Сірі воли продала,
Музику найняла,
Аби грали «Ковалю»,
А я танцювала.

Ой музики, ой музики найняла,
Аби грали, аби грали «Ковалю». } (2)

А я мала ще й корову,
Ту корову продала.
За хороші тії гроші
Я музики найняла.

Ой музики, ой музики найняла,
Аби грали, аби грали «Ковалю». } (2)

Продала я ту корову,
Продала іще й теля,
Бо не можу вже прожити
Я без того «Ковалю».

Ой музики, ой музики найняла,
Аби грали, аби грали «Ковалю». } (2)

Полюбила ковалю –
Стала Ковалиха,
Вже не маю горя я,
Вже не маю лиха!

Ой музики, ой музики найняла,
Аби грали, аби грали «Ковалю». } (2)

Коваль підкує коня,
Підрехтує бричку
Та ще й гарно поцілує
Мене, молодичку.

Ой музики, ой музики найняла,
Аби грали, аби грали «Ковалю». } (2)

Ой там з-за гори

Ой там з-за гори їдуть дударі. } (2)
Їдуть, їдуть дударики до своєї дівчиноньки. } (2)
Та все з-за гори їдуть дударі. } (2)
Свічечка горить, а в серці щемить. } (2)
– Стук-грюк в віконечко, вийди, Галю, на
крилечко. } (2)
Візьми поводи та й коня веди. } (2)

– Ой не можу встать, поводочки взять: } (2)
Наказала мені мати з козаченьком не стояти. } (2)
Я її боюсь, але не каюсь. } (2)
Селом їхали, людей питали: } (2)
– Ой, що ж то за дівчина, червоная, як калина? } (2)
Ой поїду я зарученая. } (2)

Ой там з-за гори їдуть дударі. } (2)
Їдуть, їдуть дударики до своєї дівчиноньки. } (2)
Та все з-за гори їдуть дударі. } (2)

Молодички молодії

Молодички молодії, (2)
Чи добрі в вас чоловіки, чи лихії?(2)

– А у мене – козачище: (2)
Не пускає на вулицю, на ігрище. (2)

А я його одурила: (2)
В полив'янім горшку каші наварила. (2)

Наварила й накормила, (2)
Під припічком йому постіл постелила. (2)

Постелила ще й приспала, (2)
Сама пішла на вулицю, погуляла. (2)

Встала я, пішла додому, (2)
Бачу іде чоловік мій з кочергою. (2)

– Де ж ти була, наречена,
Що ще вчора ізвечора наряджена?

– Я в кошарі ночувала, (2)
А я твою худобоньку доглядала. (2)

Там ярочка окотилась, (2)
А сірая корівонька отелилась. (2)

(Записано від Плаксивої Олександрі Макарівни, 1937 р.н.)

Ой гай, гаю, гаю зелененький

Ой гай, гаю, гаю зелененький,
Того тебе полюбила, що ти молоденький.
Очерет, осока, чорні брови в козака.
Мене мати породила, щоб дівчина любила.
А дівчина-горлиця, до козака горнеться,
А козак, як орел, як побачив – так і вмер.

І в місті була, і горілку пила,
Розсади купила – город посадила.
І розсада моя прийнялася уся,
А дівчина козаком пойнялася уся.
І капусточка, і качаннячко –
Вірнеє в козака жениханячко.

Ой гай, гаю, гаю зелененький,
Того тебе полюбила, що ти молоденький.
Очерет, осока, чорні брови в козака.
Мене мати породила, щоб дівчина любила.
А дівчина-горлиця, до козака горнеться,
А козак, як орел, як побачив – так і вмер.

Ой, мамо моя, а я – дочка твоя,
Треба було мене вчити, як маленька була.
А тепер я – велика, мені треба чоловіка:
Ні старого, ні малого, а козака молодого,
Щоб у полі орав, і додому шукав,
А ще й мене, молодую, хазяйкою називав.

Ой гай, гаю, гаю зелененький,
Того тебе полюбила, що ти молоденький.
Очерет, осока, чорні брови в козака.
Мене мати породила, щоб дівчина любила.
А дівчина-горлиця, до козака горнеться,
А козак, як орел, як побачив – так і вмер.

І бийте мене, і лайте мене,
Якщо я вам докучила,
То віддайте мене.
Віддате мене за волошина,
Бо я дівчина та й хорошая!

Ой гай, гаю, гаю зелененький,
Того тебе полюбила, що ти молоденький.
Очерет, осока, чорні брови в козака.
Мене мати породила, щоб дівчина любила.
А дівчина-горлиця, до козака горнеться.
А козак, як орел, як побачив – так і вмер.

Умер батько – байдуже,
Вмерла мати – байдуже,
Умер милий-чорнобривий –
Жаль мені його дуже.
Я за батька подам,

Я за матір подам,
А за свого миленького –
Цуцика рябенького.

Ой гай, гаю, гаю зелененький,
Того тебе полюбила, що ти молоденький.
Очерет, осока, чорні брови в козака.
Мене мати породила, щоб дівчина любила.
А дівчина-горлиця, до козака горнеться.
А козак, як орел, як побачив – так і вмер.

Ой у лісі, на дубочку

Ой у лісі, на дубочку
Колихала мати дочку,
Колихала, колихала,
Поки й рута-м'ята не зів'яла.
– Недоросла, переросла,
Не лягай спать з дворянином,
Бо дворянин пізно ходить,
Не одну дівчиноньку з ума зводить.
Ізвів з ума – сів на коня,
А ти оставайся тепер сама.
– Десь у лузі кущ калини та розцвівся квітками:
Не сама я зостаюся, з діточками.
А ти, сестро моя рідно,
Поколиши дрібні діти, бо я бідна.
– Щоб ти, сестро, не діждала,
Щоб я твої дрібні діти колихала.
– Ой, ти, сестро, Бог з тобою,
Заберу я своїх діток із собою,
Одне – втоплю, друге – кину,
А свого дворянина не покину.

Як приїхав козаченько з поля

Як приїхав козаченько з поля,
Та й прив'язав до явора коня,
А сам пішов до синього моря,
Бо заболіла голівонька з горя:
– Просваталась дівчинонька моя.
Ой піду я старостів шукати,
Щоб послати дівчину сватати.
А старости та й пішли до хати,
А сам пішов під вікно слухати,
Що буде дівчина казати.
А дівчина по світлонці ходить
Та в матері порадоньки просить:
– Ой, ти, мати, порадице в хаті,
Порадь мені, що людям казати.
– Не радилась гостинчика брати,
Не радься, що людям казати.
Батько каже: «Рушнички давати!»
Мати каже: «До осені ждати!»

Мала мати одну дочку

Мала мати одну дочку(2)
Та й купала в барвіночку.(2)
Та купала-вимивала, (2)
А щастя-долі не віддала.(2)
Щастя-долі не віддала: (2)
За п'яницю заміж дала. (2)
Що п'яниця, то й ледащо, (2)
Пропає мій вік анізащо.(2)

«Колись дівчата були старші, а я була мала. А вони в лісі були на роботі. А коли йшли з лісу, то співали оцю пісню»:

Тече річка невеличка, береги крутії

Тече річка невеличка, береги крутії,
А в тюрмах сидять жульмани, хлопці молодії.
Один жульман, один жульман не п'є, не гуляє,
Він про свою дівчиноньку день і ніч думає:
– Злой начальник, злой начальник, відпусти додому,
Бо вже скучилась, бо вже змучилась дівчина за мною.

Зайшло сонце за віконце

Зайшло сонце за віконце, за вишневий сад,
Взяла парня за рученьку та й повела в сад.
Положила білу простінь, положила спать.
А сама сіла коло нього, зажурилася.
– Не журися, дівчинонько, ти будеш моя,
Є у мене кінь вороний, бричка золота.
– Тільки сядеш та й поїдеш до мого двора,
Скажеш: «Тещо, моя мила, я – твій любий зять,
Чи дозволиш твою дочку взять?
Є у мене кінь вороний, бричка золота!»

Світить місяць, світить ясний

Світить місяць, світить місяць ясний,
А зіроньки миготять.
Не пускає мене мати в сад вишневий погулять.
– Пустити мене, моя мати, я там довго не буду:
Защобече соловейко, послухаю, та й прийду.
– Ой ти, доню моя, доню, неправдива річ твоя!
Відчини своє віконце й слухай всю ніч солов'я!
Відчинила я віконце – ясний місяць у дворі.
Мати зятя вибирає, а донечка – ні!

Найшла чорна хмара

Найшла чорна хмара, а за нею – сива.
– Чи є так друга, як я, нещаслива?
Скажи мені, мамо, де терен ламати?
Скажи, де є щастя, я піду шукати.
– Терен зелененький не треба ламати,
Щастя само прийде, не треба й шукати.
– Десь ти мене, мати, в квітах не купала,
Десь ти мені, мати, щастя не бажала.
– Не раз тебе, доню, я в квітах купала,
Не раз лиха доля в купіль заглядала.
Найшла чорна хмара, а за нею – сива.
– Скажи мені, мамо, чом я не щаслива?



*Фото на згадку зі студентками-філологами УДПУ імені Павла Тичини:
Любов Крижановська, Валерія Солош, Олександра Макарівна і Діана
Романюк. 2019 рік 14 травня
(день народження Олександри Макарівни)*

За великим селом, за Оришком (балада)

За великим селом, за Оришком,
Там немало бійців полягло,
А між ними був ранений тричі
Ще зовсім молодий лейтенант.
Лейтенанта усі поважали
За хорошу хоробрість в бою,
Бо він перший ішов у атаку
І вів першим частину свою.
Коли бій відступився далеко,
І не було вже чути гармат,
Із села повиходили люди,
Дехто вийшов своїх пізнавать.
І пішла якась жінка старенька,
Що не можна обличчя пізнать,
Нахилилась над раненим близько,
Стала чоботи з нього знімать.
– Не знімайте, прошу, не знімайте,
Не знімайте, бо больно мені,
Бо із ваших, я добре це знаю,
Що із ваших є хтось на війні.
А на ранок старий стару хвалить:
– Добрий одяг мені принесла.
– Ось і гроші, якісь документи,
Я у нього в кармані знайшла.
Положила на стіл фотокартку,
Похилилась, на стіл ізлягла:
– Ой, прости, ой, прости, мій синочку:
Твоя мати тебе роздягла.
(А тоді сусід привіз на возі цього сина мертвого)
То сусіда, товариш старого,
Дядько мертвого сина привіз.

Понад лугом зелененьким

Понад лугом зелененьким (2)
Брала вдова льон дрібненький.
Вона брала-вибирала, (2)
Тонкий голос подавала.
А там Василько сіно косить,(2)
Тонкий голос переносить.
Кинув косу додолоньку, (2)
А сам пішов додомоньку,
Сів собі на лавоньку,(2)
Схилив сумно голівоньку.
Вийшла з хати стара мати, (2)
Стала Василя питати:
– Чого сидиш та й думаєш, (2)
Чого не п'єш, не гуляєш?
– Дозволь, мати, вдову брати, (2)
То буду пити ще й гуляти.
– Не дозволю вдову брати: (2)
Вдова вміє чарувати.
Зчарувала мужа свого, (2)
То зчарує й сина мого.
Та син матір не послухав, (2)
Всідлав коня та й поїхав.
Пішла ж мати до кімнати, (2)
Стала сина проклинати:
– Щоб ти їхав – не доїхав, (2)
Щоб додому не приїхав,
Щоб твій коник став горою, (2)
А нагайка – гадиною,
Ти ж, сину, явориною.
Пішла мати жито жати, (2)
Став тут дощик накрапати,
Стала мати утікати, (2)
Щоб під явором сховатись.
Стала листя з нього рвати, (2)
Щоб ним лице утирати.
– Не рви, мамо, листя з мене: (2)
Будеш мати гріх за мене.

Бо це ж не явір зелененький, (2)
А це ж твій син молоденький.
– Йди вже, сину, додомоньку, (2)
Сватай свою удовоньку.
– Пізно, мамо, догадалась, (2)
Бо вдовиця вже віддалась.

Ой чиє ж то жито, чиї ж то покоси

Ой чиє ж то жито, чиї ж то покоси? (2)
Чия ж то дівчина розпустила коси?
Коси розпустила, гулять не ходила. (2)
Козак має жінку, а я полюбила.
Козак має жінку ще й діточок троє, (2)
А моє серденько крається надвоє.
Крається надвоє, на дві половини: (2)
Одна – для козака, друга – для дівчини.

Ой, не ходи, Грицю

Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки чарівниці.
Одна дівка Галя та всі чари знала,
Вона ж того Гриця та й причарувала.

У неділля рано та й зілля копала,
В понеділок рано та й прополоскала,
У вівторок рано та й зілля варила,
А в середу рано Гриця отруїла.

Як прийшов четвер – та вже Гриць помер,
А прийшла п'ятниця – поховали Гриця.
А в суботу рано мати дочку біла:
– Ой нащо ж ти, дочко, Гриця отруїла?

– Ой у мому серцю та й жалю немає:
Нехай Гриць же разом та двох не кохає.
Нехай він не буде ні їй, ні мені,
Нехай достанеться та й сирій землі.

Їхали козаки із Дону додому

Їхали козаки із Дону додому
Та й зустріли Галю, забрали з собою. (2)
– Їдем, Галю, з нами, з нами козаками,
Буде тобі краще, як в рідної мами. (2)
А в рідної мами грубая сорочка,
В нас будеш ходити, як попова дочка. (2)
А в рідної мами треба все робити,
А з нами, козаками, будеш вино пити. (2)
А в рідної мами все в тяжкій роботі,
В нас будеш ходити у шовку та злоті. (2)
Галя дурна була, розуму не мала:
Сіла на коника, з ними поїхала. (2)
Мандрує дівчина, мандрує хороша,
Тільки золотіє її жовта коса. (2)
Як примандрували та до зелен-дуба:
– Вертайся, дівчино, бо ти нам не люба. (2)
Як примандрували до чистого поля:
– Вернися, дівчино, бо в ніженьки коле. (2)
Та й примандрували та до зелен-жита:
– Вернися, дівчино, бо ще будеш бита. (2)
Привели дівчину та й до зелен-гаю:
– Вертайся, дівчино, бо ми жінок маєм. (2)
– Не можу, козаки, додому вертати,
Краще мені в лісі у муках сконати. (2)
Прив'язали Галю до сосни косами:
– Вже ж ти не повернеш до рідної мами. (2)
Прив'язли Галю, сосну підпалили,
Сосна догоряє, дівча промовляє: (2)
– А хто дівчат має, нехай навчає,
Нехай на вулицю гулять не пускає. (2)

Не ходи, улане

– Неходи, улане, не ходи, улане, яром-берегами,
Не в'яли серденька, не в'яли серденька чорними бровами.
– Чорні брови маю, чорні брови маю, ними не хвалюся,
Ними не хвалюся, ними не хвалюся, а піду та й втоплюся.
– Не топись, козаче, не топись, козаче, бо дівчина плаче.
– Нехай вона плаче, нехай вона плаче, вона переплаче.
Нехай вона тужить, нехай вона тужить, вона перетужить.
Пішов козак яром, пішов козак яром, дівка – долиною,
Зацвів козак терном, зацвів козак терном, дівка – калиною.
Ой то ж не терночок, та й ото ж не терночок, а то ж мій синочок.
Ото ж не калина, ото ж не калина, то ж моя дитина.

Як приїхав козаченько з поля

Як приїхав козаченько з поля
Та прив'язав коня до явора,
А сам пішов до синього моря.
Ой заболіла головонька з горя:
– Посватана дівчинонька моя.
Коли б мені перш діждати,
То піду я старостів шукати,
Та пущу я старостів до хати,
А сам піду під вікно слухати,
А що ж буде дівчина казати?
А дівчина по світлонці ходить,
У матері порадоньки просить:
– Ой ти, мати, порадниця в хаті,
Порадь мені, що людям казати.
– Не радилась гостинчики брати,
Не радься, що людям казати.
– Рубай, батьку, суху яворину,
Витеши на смерть домовину,
А ти, мати, – вишиту сорочку
Та наряджай на смерть свою дочку.

Чом дуб не зелений?

Чому дуб не зелений,
Бо туга прибила,
А козак невеселий:
Лихая година.

– Ой як мені, мати,
Веселому бути,
Викохав дівчину –
Посватали люди.

Викохав другу –
Засватали й тую.
А мені, молодому,
Пароньки не буде.

Тільки мені пари,
Що очиці карі,
Тільки до любові,
Що чорнії брови.

Чорні брови маю,
Та не оженюся,
Піду до Дунаю,
Із горя втоплюся.

Ішов козак утопати,
А дівка воду брала,
Став він нахилятись –
Дівка плакати стала.

– Не топись, козаче,
Бо душу погубиш,
Ходім, повінчаймось,
Коли вірно любиш.

Їхали вінчатись –
Кінь став спотикаться.
– Вернімось, козаче,
Бо не буде щастя.

– Як твоє нещастя,
Нехай йому трається!
Як моя недоля,
Сирітська доля...

Пішов козак яром,
Дівка – долиною,
Зацвів козак терном,
Дівка – калиною.

Козакова мати
Пішла терен рвати,
А дівчини мати –
Калину ламати.

– Не ламай же, мати,
Бо я не терночок,
Бо я не терночок,
А я твій синочок.

– Не ламай же, мати,
Бо я не калина,
Бо я не калина,
А твоя дитина.

Несе теща воду

Несе теща воду, коромисло гнеться,
А зять на порозі стоїть та сміється:
– Неси, теще, воду, бо нема чим умитися,
Плутаєш ногами, аж гидко дивиться.
Постав, теще, воду, іди вже по дрова,
Щоб була для зятя вечеря готова.
Та візьми пів-літру, бо вижену з хати,

Будеш, як зозуля, в садочку кувати.
Поший собі торбу та візьми ломаку:
Як будеш просити, не порвуть собаки.
Як будеш просити, не йди біля хати,
Щоб люди не знали, що ти наша мати.
– Діти дорогенькі, ми вас не гонили,
Як були маленькі, ми вас виростили,
Ми вас не гонили, щоб ішли робити,
А торбів не шили, щоб ішли просити.
Дайте десь куточок прилягти, присісти,
Я уже не прошу ні пити, ні їсти.
Змилуйтесь на мене, поки руки зложу,
Бо я вже старенька, робити не можу.

Ой там на товчку, на базарі

Ой там на товчку, на базарі
Жінки чоловіків продавали.
Як прийдеться до ладу,
То я й свого поведу
Та й продам.

З лика мотузок ізсукала,
Взяла свого милого залигала,
Та й повела на базар,
До терниці прив'язала.

Наїхало торгувальниць,
Наїхало купувальниць,
Стали думать і гадать,
Що за того мужа дать?

А за того мужа треба дати
Пару коней вороних,
Пару коней вороних
Ще й сто рублів золотих.

Ой стала я й подумала:
А мій милий милий чорнобривий,

До роботи не лінивий,
Він для мене знадобиться.

Я в середу родилася

Я в середу родилася,
Кажуть люди: «Горе»,
Не піду я за старого,
Бо борода коле.

А піду я за такого,
Що сіються вуса,
Він до мене кивне-моргне,
А я засміюся.

Мела сіни, мела хату
Та й засміялася.
Вийшла мати воду брати
Та й здогадалася.

– Знаю, знаю, моя доне,
Чого ти смієшся:
Полюбила козаченька
Та й не признаєшся.

– Тобі, мати, не питати,
Мені не казати,
Як набрала води в сінях,
То неси до хати.

Ой лопнув обруч

Ой лопнув обруч та й серед барила,
А дівчина козака сім раз обдурила.

Ой лопнув обруч та й серед масниці,
А дівчина козака вдарила по пиці.

Ой лопнув обруч коло діжечки,
Дівчата мої сироїжечки.

Дівчата мої сироїжечки,
Посолив би я вас – нема діжечки.

Побреду, побреду

Побреду, побреду по коліна в лободу
До тієї дівчиноньки, що хороша на вроду.

І хорошая, і пригожая, а на лобі таргани.
На вулиці хлопці б'ються, а в кошарі – барани.

Дівчина моя, яка ти хороша,
Кругом хлопці сидять, а на лобі воша.

Ой вийду я на дорогу та й сяду у ямці,
Не чіпайте мене, хлопці, бо я скажу мамці.

Ой вийду я на ту гору

Ой вийду я на ту гору,
Ой гляну я на калину:
Долина широка,
Калина висока,
Аж додолу гілля гнеться.

А під тою калиною,
Стояв козак з розвідною,
Розвідна плакала,
Розвідна плакала,
Свою долю проклинала.

– Ой як би я була знала,
Була б пила та гуляла,
А в свого батенька,
А у свої неньки
Горя-горенька не знала.

А тепер я горе знаю,
Пізно ляжу – рано встану,
Пізенько лягаю,
Раненько вставаю,
Свою долю проклинаю.

Ой вийду я на ту гору
Та й гляну на місяць:
Який місяць гарний,
Який він прекрасний,
Який мій талан нещасний.

Била, біла мати зранку

Била, біла мати зранку,
Що порвали хлопці зранку.
А я в середу полатаю,
За хлопцями поганяю.

Терен, терен коло хати,
Та нікому обірвати,
Треба хлопців накликати,
Щоб той терен обірвати.

Мати міри прийняла,
За нелюба віддала
Та ще мені приказала,
Щоб я його шанувала.

А я його шаную,
Як собаку рудую:
Під лавкою припинаю,
Помийками напуваю.

Прив'язала до стола,
А він зуби вискаля.
– Скали, скали, вражий сину,
Поки знайду хворостину.

Хворостину знайшла –
Пересердилася,
Я на свого миленького
Пересердилася.

Очерет, осока,
Чорні брови в козака.
Мене мати породила,
Щоб дівчина любила.

Ой у полі бурячок

Ой у полі бурячок, зелена гичка,
Любив мене мужичок, що я невеличка.
Любив мене мужичок, хотів мене брати,
Купив мені новий серп пшениченьку жати.
– А я в батька не жала і жати не буду,
Візьму я цей новий серп, закину за грубу.
Зроби мені холодок, я буду лежати,
Купи мені патефон, то я буду грати.
Як заграє патефон, піду танцювати.
На весілля не бери – я ним не натішусь,
Дома мене не кидай, бо піду повішусь.

Ти, сиво голубко, йди, сядь коло мене

Ти, сива голубко, йди, сядь коло мене,
Бо останній настав уже час,
Давай посумуємо разом з тобою,
А я поспіваю ще раз.
Ще раз подивлюся в твої карі очі,
Щоб знати, які вони є,
Щоб згадувать очі, веселі, дівочі
І личко рум'яне твоє.
А завтра я їду в далеку дорогу,
Не знаю чи вернусь, чи ні,
А може, голубко, без тебе загину

В далекій, чужій стороні.
Ти вийдеш і станеш отам, коло тину,
Згадаєш про ласки мої,
Згадаєш про край той, куди я поїду,
І очі заплачуть твої.
А може, голубко, другого полюбиш,
Захочеш багачкою жить?
За золото щастя ніколи не купиш,
А серце загубиш твоє.

За горами качки пливуть

За горами качки пливуть,
Каченята прячуть.
Бідні дівки заміж ідуть,
А багаті плачуть.

Бідні дівки заміж ідуть
З чорними бровами,
А багаті сидять дома
З кіньми та волами.

– Ой чи чула, дівчинонько,
Як тебе я кликав,
Біля твого подвір'ячка
Сивим конем їхав ?

– Ой хоч чула, козаченьку, -
Не обзивалася:
Чорна нічка-петрівочка,
Вийти боялася.

– Ой не бійся, дівчинонько,
Не бійся нічого,
Бо я, козак молоденький,
Не зрадив нікого.
Не зрубав в полі тополі,
Не зраджу й тебе, молоді.

Що за осінь чудова ?

Що за осінь чудова? (2)

Журилася удова,

Що осталася сама:

– З ким я буду цю ніч спать,

Цю вечерю вечерять?

Ой сяду я край стола,

Повечеряю сама,

Повечеряю сама,

Бо миленького нема.

А мій милий на Дону,

Я до нього полину.

Кругом Дону обійшла,

Миленького не знайшла,

Тільки знайшла мілину –

Миленького могилу.

До могили припала,

Гірко плакати почала:

– Устань милий, не лежи,

Доріженьку покажи!

– З ким ти, мила, сюди йшла,

Що ти мене тут знайшла?

Чи з бурею, чи з дощем?

Чи з хорошим молодцем?

– Не з бурею, ні з дощем,

Тільки з жалем та плачем...

Ой піду я понад берег, понад круті гори

– Ой піду я понад берег, понад круті гори,

Розчешу я русі кудрі понад чорні брови.

Нехай мої русі кудрі вітер розвіває,

Нехай моя люба дівчина ще рік погуляє.

Гуляй, гуляй, люба дівчино, гуляй, не барися,

А як мене в солдати візьмуть, з другим не водися.

– Ой як же мені водитись, як він задається,

Коло моїх воріт їде, а серденько б'ється.

На 25 літ в солдати візьмуть
(фрагмент пісні)

...На 25 літ в солдати візьмуть,
А з солдатів прийду – женитись буду,
Візьму дівочку-малоліточку,
Посаджу її на кріселечко,
Змалюю її на паперочку,
Приб'ю на стіні, де спати мені,
Ляжу на кровать, буду розмовлять:
– Як я тебе брав – як мак процвітав,
А тепер ти стала, що я не пізнав;
Як я тебе брав, як з рожі цвіток,
А тепер ти стала, як білий платок.

Котився камінь понад воду

Котився камінь понад воду
Нечаянно в воду впав.
Ой женився мій миленький
Та не кращу мене взяв.

Щоб була знала, що камінь у морі,
Була б не купалась;
Щоб знала, що милий покине,
Була б не влюблялась.

Ой скоро-скоро поїзд приїде,
Скоро свисток засвистить,
Когось із нас двох не стане,
Кого-то поїзд утащить.

Милий сідає в машину,
Кондуктор двері закрива,
А я кричу:
– Куди ж ти їдеш,
Бо я ізсохну як трава.

Ой, мамо, мамо, що люди говорять,
Що я сухотами больна,
А я сухотами не болю:
Любов – сухотонька моя.

Замкну я хату на замочок,
Сама я піду до дівчат.
– Ой добрий вечір, мої дівчата,
А я прийшла до вас гулять.

Ой за гаєм, гаєм

Ой за гаєм, гаєм, гаєм зелененьким
Там орала дівчинонька воликом чорненьким.
Орала, орала трошки напилася,
Наварила борщу-каші, в поле подалася.

Ходила-блукала, милого шукала,
Простелила ряденечко, все повиїдала.

Як приїхав Саврадим

Як приїхав Саврадим із поля додому
Та й поставив свою жінку на житню солому.
– Чи ти їла? Чи ти пила? – Дає її пити,
Запрягає в борозну – їде волочити.
Випрягає з борозни – запрягає в біду:
– Гей-соб, моя мила, на базар поїду!
Випрягає з біди, запряга в колісу:
– Гей-соб, моя мила, поїдем до лісу!
Приїхали до лісу, наламали лому:
– Гей-соб, моя мила, поїдем додому!
Ішли хлопці з косовиці, почали свистати,
Моя ж мила із візком почали брикати.

Ой варила рибу та й не доливала

Ой варила рибу та й не доливала,
Любила козака та й не шанувала.

Ой варися, рибко, буду доливать,
Вернися, козаче, буду шанувать.

Жареную рибку та ще й хліба скибку,
Вечеряй, козаче, цю вечерю швидко.

Вечеряй, козаче, запивай водою,
А як нема жінки, то гуляй зі мною.

А я маю жінку, жінка на Україні,
Крається серденько на дві половини.

А я маю жінку ще й діточок троє,
Крається серденько на четверо моє.

РОДИННО-ОБРЯДОВА ТВОРЧІСТЬ. ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ

Українське весілля складається з таких етапів:

- 1) передвесільний (сватання, заручини);
- 2) приготування до весілля (запрошення на весілля, випікання короваю, завивання гільця, дівич-вечір (вінкоплетення);
- 3) власне весілля (посад, розплетени, батьківське благословіння, приїзд нареченого, гостина, «викуп» нареченої, прощання нареченої з рідними, від'їзд подружжя до дому молодого, гостина в домі нареченого, «комора»;
- 4) післявесільний обряд (понеділкування, пропій чи перезва).

Упродовж свого існування весільний обряд у Копенкуватому зазнав деяких змін. Уже перший етап, сватання, тут має свої особливості і варіанти.

Перший варіант. *Хлопець присилає своїх батьків на договір. Ті приходять з хлібом і питають: «Чи можна сідати?». Якщо господарі дому дають згоду, то сідають за стіл, накритий скатертиною, кладуть на нього хліб. Коли господарі розрізали хліб, то ото й був сигнал до початку розмови.*

Через тиждень присилають старостів. Вони заходять до хати і починають розповідь про те, що йшли вони, йшли, а попереду бігла кунця і заскочила у це двір, де живе красна дівця. Старости питають: «Чи ж ми сюди попали?». Їм відповідають: «Сюди, сюди!» Після такої відповіді заходить дівчина з рушниками, перев'язує ними старостів. Вже тоді заходить рідня з батьками, всі сідають за стіл і домовляються про весілля.

Другий варіант. *Старости приходять до батьків нареченої і кажуть: «Бачили, що летіла зозуля, нам треба її знайти. Вона, мабуть, залетіла до іншої хати. Де ж та зозуля?» В цей момент виходить молода. Сватам каже: «Щоб ви не втекли, то ми вас перев'язуємо». Дівчина перев'язує сватів рушниками, а жениха хусткою і звертається до нього такими словами: «Дарую тобі хустку, що береш мене за дружину».*

Колись дівчина сама виготовляла рушник: пряла нитку, скручувала її, звивала у клубок, ткала на верстаті, визначала узор, символи-знаки, розкладала їх в уяві на полотні, вишивала, і цим уподібнювалася Творцеві. Кількість виготовлених рушників могла досягати тридцяти-сорока. Ця традиція зберігалася до 20-х років

XX століття. Зразки вишиваних весільних рушників нам удалося сфотографувати. З часом у селі Копенкувате домоткані та вишивані рушники змінили магазинні, які виготовлялися зі спеціального шторного полотна. В довжину вони мали до 2-х–3-х метрів, а в ширину – 40–50 см.



Весільний рушник. Фото.

Ритуальне «зав'язування» було знаком вдалого сватання. Вчені вважають, що цей звичай походить з давніх часів, коли гостей-чужинців зв'язували допоки не з'ясувалося, чи все, сказане ними, було правдою, чи дійсно цей рід достойний, чи можна до нього віддавати дівчину.

Якщо дівку хочуть віддати заміж, то мати приймає хліб і кладе його на полицю або край стола.

На знак відмови дівчина підносила парубкові гарбуза (донині ця традиція не збереглася). Сватання відбувалося ввечері, щоб на випадок відмови односельці не помітили ганьби. З цієї ж причини не годилося під час сватання співати пісні.

Коровай



Весільний коровай. Фото.

Важливою частиною підготовки до весілля є приготування короваю. Пекти коровай запрошують парну кількість жінок що гарно прожили життя у шлюбі, мають дітей, ладно ведуть домашнє господарство. Весільна мати пов'язує коровайницям нові «хвартухи», які було придбано у великій кількості заздалегідь. Їх перев'язують рушниками і дають «хвартухи». Хрещена мати топила піч «під коровай». У селі Копенкувата коровай печуть в четвер, вдень. Знаною, шанованою старшою коровайницею на селі є Плаксива Олександра Макарівна.



*Івана Макарівч тримає коровай, випечений
Олександрою Макарівною*

Розповідь Олександри Макарівни про обряд випікання короваю. «Старша коровайниця відповідає за вдалу випічку короваю. Вона перев'язує спочатку першу пару коровайниць рушником, потім звертається до старости:

Ст. коровайниця:

– Пане старосто і пане півстаросто, благословіть молодому(молодій) коровай розчинити!

Староста:

– Хай Бог благословить!

Ст. коровайниця:

– Пане старосто і пане півстаросто, благословіть вдруге молодому (молодій) коровай розчиняти!

Староста:

– Хай Бог благословить!

Ст. коровайниця:

– Пане старосто і пане півстаросто, благословіть третє молодому (молодій) коровай розчиняти!

Староста:

– Хай Бог благословить!

Коровайниці співають:

*– Благослови, Боже,
І татку, і мати,
Своєму дитяті
Коровай розчиняти.
І в другий раз у Божий час...
І в третій раз у Божий час.*

Починають місити по черзі, по парі коровай. У Копенкуватому побутує традиція перев'язування коровайниць рушником у пару, що символізувало міцну родину у майбутньому.

Коровайниці співають:

*А з суботоньки на неділеньку година,
А з суботоньки на неділеньку година,
Та зійшлася, з'їхалась Катрусина родина,
Та зійшлася, з'їхалась Катрусина родина.
Ой знесли, звезли сім мірок муки на короваль,
Ой знесли, звезли сім мірок муки на короваль.
Ой гоже-гоже буде пшеничний короваль,
Ой гоже-гоже буде пшеничний короваль.*

*Ой знесли-звезли сім кіп яєць на короваль,
Ой знесли-звезли сім кіп яєць на короваль.
Ой гоже-гоже буде на яйцях короваль,
Ой гоже-гоже буде на яйцях короваль.
Та ніхто не вгадає, що в нашім коровалю
З семи ланів пшениця, з семи керниць водиця,
З семи курочок яйця, що несли місяця марця.
Ще й майове масло – дивитися красно!*

Місять коровай:

*Як ми коровай місили,
Гуртом воду носили
Не з джерела, не з річки,
А з чистої кринички.
Місили коровай сестричці.*

Вироблений коровай кладуть на віко від діжі, посипане мукою і ставлять на теплому місці, щоб тісто сходило:

*Рости, рости, короваю:
Ширше від Дунаю,
А вище від плота,
Краще срібла-злата*

Коли садять коровай у піч, то співають:

*1) Наша піч регоче,
Короваю хоче,
А челюсті посміхаються,
Короваю дожидаються.*

*2) А в нашої печі
Золотії плечі,
А срібнії крила,
Щоб нам коровай гнітила.*

Поки коровай печеться, мати нареченої чи нареченого пригощає коровайниць і дарує їм шерстяні хустки.

Коровай виймають з печі і співають:

*Короваю наш, раю,
Я тебе убираю
То в шовк, то в барвінок,
То в пахучий васильок,*

*То в рожевії квіти,
Щоб родилися діти».*

А ще ми довідалися від Олександри Макарівни про низку прикмет, пов'язаних з короваєм. *Наприклад, якщо він репне, то молодим не судилося жити у парі, пригорить – зять чи невістка будуть мати важку вдачу, погано зійшло тісто – молоді житимуть у злиднях і т.п. У зв'язку з цим коровайниці дуже ретельно спостерігали за процесом випікання, ставилися до цього з великою відповідальністю.*

У Копенковатому, окрім короваю, для весільного обрядодійства випікають голуби, качки, «подарунки», шишки. Остання назва походить від схожості виробу із сосною шишкою, яка є символом життєвої сили.

Робили шишки в такий спосіб: *«Тісто розкачували коржем і різали на смуги шириною 7-8 см., які підрізали з одного боку ножем, згортали в «качалочку» так, щоб один бік залишався гладеньким (це був низ), а другий, порізаний, розпустився квіткою – це був верх шишки».*

Пісні коровайниць відзначаються своєрідною образністю, використанням специфічних конкретних числових виразів, гіперболізацією, вживанням метафор. *На коровай беруть муку з пшениці, що сім років у стозі стоїть,носять воду з семи криниць або навпаки – несуть «три хунти мучиці; три ложки водиці».* Сакральне число 7 причетне до Місяця. Вимішуючи тісто, жінки співають, що вода для святого короваю взята з 7 криниць, мука з 7 міхів пшениці, зрослої на 7 полях; до короваю вбито 7 яєць від 7 білих курей, масло для короваю – з 7 кадовбів, збите з молока від 7 телиць.¹⁴ Сім – це символ, що постав із певних біофізичних властивостей.

Символізацію числа «три» пояснено кібернетично: «три» – мінімальна кількість повторів, яка сприймається як значуща, як «сигнал», а не «шум» (два повтори можуть бути сприйняті як випадковий збіг). Символізацію числа «сім» біофізики виводять з властивостей людської пам'яті: сім знаків – максимальний об'єм «миттєвого» усного запам'ятовування та відтворення. Оскільки в архаїчних культурах знання запам'ятовувалися і передавалися усно, то, очевидно, саме цим пояснюється стабільне значення «семи» як

¹⁴ Наливайко С. І. Індоарійські таємниці України. Київ : Просвіта, 2004. С. 153.

«усієї можливої кількості», «межі», «нарешті, просто «як завгодно багато». «Сім» у фольклорі також обов'язково фіксує певний стійкий зв'язок понять.¹⁵

Спираючись на праці провідних учених, сучасна дослідниця І. Щербина переконує, що коровай символізує:

- 1) предмет жертвоприношення богам;
- 2) жертвний предмет богів людям;
- 3) предмет трансубстанції хліба в тіло, муки у кров;
- 4) складовий символічний елемент кровомішання та єднання двох родів;
- 5) символ небесних подругів сонця та місяця;
- 6) символ молодого та молодої;
- 7) символ подружнього життя молодих;
- 8) символ добробуту, родючості, життєдайності.¹⁶

М. Сумцов вважав, що ритуальний хліб замінив з часом жертвну тварину, корову, тому в тексті пісні «*коровай багатий, коровай рогатий*». Елементи цього обряду тісно пов'язані з народною магією, в основі його культ сонця (кругла форма), культ вогню (піч), культ води (непочата вода з семи чи трьох криниць), культ зерна (мука з семи чи трьох млинів), культ дерев (шишки на короваях), культ яйця (40 штук яєць).

«Під час випікання короваю годиться говорити тихо, лагідно, співати пісні, подібні до замовлянь, які б сприяли зросту тіста і добробуту молодих, навіть думки повинні бути позитивними:

*Міси, сестрице, коровай,
Нічого злого не думай.
Тільки думай та гадай,
Щоб був хороший короваль».*

Пісню

*«Я на коровай ішла,
Коробку яєць несла.
Передибали мене хлопці,
Побили яйця в коробцін –
Зробили мені біду!
З чим же ч на коровай піду?»*

у селі Копенкувате співають як звичайну коровайну, однак вона має свій підтекст у весільній обрядовості в інших селах Уманщини.

¹⁵ Новикова М. Коментар. *Українські замовляння*. Київ : Дніпро, 1993. С. 283.

¹⁶ Щербина І. Архаїка коровайних пісень. *Народознавчі зошити*. 1999. № 6. С. 901.

Її співали тоді, коли мали пекти коровай нареченій, яка до весілля втратила свою цноту або взагалі виділялася легкою поведінкою, порушувала норми звичаєвого права.

Олександра Макарівна добре знає архітектоніку короваю: *«Коровай прикрашали. Брала велике деко, на деко клала «підошву», на «підошву» – корж, а на корж викладали прикраси (квітки, голуби)».*

Гільце



Гільце – частина весільного обряду, під час якого плетуть обрядове деревце, а кожен гілочку його прикрашають квітами, колоссям, калиною, кольоровими стрічками; разом з хлібом-короваєм символізує єдність двох родів.

У пам'яті нашої шанованої інформаторки збереглися дані про таку важливу частину весільного обряду як «Гільце»: *«Гільце в'ють усі присутні, але основна роль належить молодому і молодій. Дружки роблять багато квіточок з паперу. На верхівку гільця чіпляють дві найкращі квітки, які наречені повинні виготовити самі, без будь-чиєї допомоги. Гільце прикрашають різнокольоровими стрічками та цукерками.*

У хаті молодого гільце прикрашали світилки, а в хаті молодої – дружки».

Міфологічна основа ритуального цього дійства до нашого часу не збереглася у Копенкуватому. У 50-х роках ХХ століття в селі Перегонівка була майстриня Настя, яка виготовляла шедеврально гільця з печеного тіста, а ще ткала на верстаті килимки.

Витоки обряду коріняться у міфологічній добі, коли давня людина по-особливому сприймала рослинний світ. Для неї дерево було живою істотою, оскільки воно має власне тіло, власні органи чуття, поранене, може стікати кров'ю, плакати і страждати, як і людина. Його кора – це шкіра, тому дерти кору – погано, зелене листя – одяг, шум листя – мова. Ріст дерева та зростання людини можуть зумовлювати один одного. Дерево є вмістилищем духу, який може діяти, впливати на людину, а тому йому належала не остання роль в релігійних обрядах наших далеких пращурів. Анімістичний погляд на дерево передався таємничому життю лісу.¹⁷

У давнину був звичай вінчати наречених обведенням навкруг дерева. Хрисанф Ящуржинський зауважив, що у російському фольклорі збереглося прислів'я *«Венчались вокруг ели, а черти пели»*, а в українському – *«В кропиві шлюб брав»*.

Весільна роль окремого дерева згодом перейшла на весь ліс.

Про старовинний козацький звичай красти наречену М. Сумцов розповідає так: «Козаки крадуть дівчат, навіть доньок поміщиків. Украдч спішив сховатися з дівчиною у найближчому лісі і перебував у ньому не менше 24 годин. Якщо його наздоганяли чи знаходили у лісі до кінця доби, то убивали. Боплан пише про вимирання у першій чверті XVII століття цього явища народного життя, оскільки він упродовж свого 17-річного перебування в Україні нічого подібного не бачив»¹⁸.

Згідно досліджень етнографів та фольклористів, сосна серед весільних дерев на теренах України посідає перше місце. В давнину вона була символом відтворювальної сили природи. Мабуть, саме тому її гілочка стала важливим весільним атрибутом.

¹⁷ Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов. Москва : Восточная литература РАН, 1996. – С. 139.

¹⁸ Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды. Москва : Восточная литература РАН, 1996. С.10.

Запросини на весілля



М. Сом. Запрошення на весілля. 1966 р.

У Копенкуватому на весілля запрошувала у суботу молода з двома дружками, перша – несла сумку з булочками, друга – «куклу», виготовлену з конопель. Молода мала при собі два калачі, з дірочкою всередині, зв'язані до купи хусточкою. Батьки благосовляли дочку з дружками.

Дорогою дружки співають:

*1) Світи, зірко, з неба,
Бо нам тебе треба,
Бо завтра неділя.
Просимо на весілля!*

*2) Попід городи йдемо,
А в городи не заїдемо,
А в городі рута,*

*А в город м'ята.
Скажіть, добрі люди,
Де Іванова хата?*

*3) Місяцю, круговою,
Світи нам дорогою йдучи,
З барвінку вінки в'ючи,
З усякого зілля,
А просимо на весілля.*

*4) Йшла та Галя попід терен,
Махнула хусточку наперед.
– За мною, дружечки, за мною,
Як за ясною зорою.*

Наречена з дружками запрошує рідню на весілля «за сонцем». Врешті приходить черга запросити батьків молодого. Коли підійдуть до його двору, то дружки співають:

*Добрий вечір тому,
Хто в цьому дому:
І старому, і малому,
І Богові святому.*

Їм відповідають:

*Здорові, гості, були,
Що за нас не забули,
Що за нас нагадали,
«Добрий вечір!» сказали.*

Молоду з дружками запрошують до хати. Заходять. Молода просить на весілля:

«Прошу тата за тата, маму за маму, брата за брата, сестру за сестру і всю рідню. А тебе, Петре, прошу за чоловіка не на день, не на рік, а на цілий вік!».

Молода кладе на стіл калач.

Власне весілля

Розплетини

«Колись весілля святкували від неділі до неділі. Це тепер у два дні. Якщо молодий не з нашого села, то у першу неділю гуляють у нього, а у другу – у молодої. На весілля йшли тільки дорослі, а дітей не брали. Вінок нареченої робили з дротику, на який намотували вату, а потім мочили у парафіні».

Як ішли за молодою, то співали:

1) *Вилетів горобець з-під ворітець,
Виряджай мене, мати, бо я не вдівець.
А я – до тої Галини гордої,
До теці молодої.*

2) *Ой виряджай мене, ненько, на село,
Печи мені подарки весело,
Печи мені подарки на виду,
Бо я тобі дружечок наведу.*

3) *Соловейко маленький,
В тебе голос тоненький,
Дай моїй теці знати,
Що вже ж бо я коло хати.*

4) *Не гнівайся, теце, (2)
Що я запізнився,
Бо не був же я дома,
А був у короля,
Там вчився читати, писати,
Щоб Марусю взяти.*

5) *Не гнівайся, теце, (2)
Не багацько йде ще:
Тридцятеро троє
На подвір'я твоє.
Ой, матінко-вутко, (2)*

*Убирайся хутко,
Убирайся хутесенько,
Бо я вже близесенько!*

*Хрещена мати стелить килимову доріжку для молодих.
Батьки зустрічають молодих хлібом.*

За молоду одягали пожилу жінку, дівчата її обступали. Потім випробували, чи терплячий молодий, чи ні, знову ще одну бабу виводили. А тоді свахи говорять: «*Ось так! Ну, що нам тепер залишається? Не хочуть нашого молодого!*» Потім уже молода виходить.

Як заходили до хати, то співали:

*На добрий день тому,
А хто в цьому дому:
І старому, і малому,
І Богові святому!
І в другий раз у Божий час!
І в третій раз у Божий час!*

А їм відповідають тричі:

*Здорові, свати, були,
Що за нас не забули,
Що за нас нагадали,
На добрий день сказали.*

Потім світилки співають:

*Ой дайте нам стільця,
Дайте нам гребінця,
Дайте нам кожуха,
Щоб сіла молодуха!*

Їм дружки відповідають:

*Ще й верби не вродили,
Ще й стільця не зробили,*

*Ще й не пошили кожуха,
Щоб сіла молодуха.*

Нарешті старший боярин садить молоду на стілець.

Старший боярин:

– Пане старосто і пане півстаросто, благословіть молоду розплітати.

Староста:

– Хай Бог благословить!

Старший боярин:

– Пане старосто і пане півстаросто, благословіть вдруге молоду розплітати!

Староста:

– Хай Бог благословить!

Старший боярин:

– Пане старосто і пане півстаросто, благословіть втретє молоду розплітати!

Староста:

– Хай Бог благословить!

Дружки:

*Благословіть, мамо,
Благословіть, тато,
Своєму дитяті
Русу косу розплітати!
І в другий раз у Божий час!
Благословіть, мамо,
Благословіть, тато,
Своєму дитяті,
Русу косу розплітати!
І в третій раз у Божий час!
Благословіть, мамо,
Благословіть, тато,
Своєму дитяті,
Русу косу розплітати.*

Дівочій косі у весільній пісні дають означення «руса» («*Руса коса до пояса, в косі лента голуба*»). Означення «руса» відносно коси вказує на переповненість її рососою, вологою жіночою енергією. Розплітання коси, її розчісування має магичний зміст і означає

вивільнення життєвої сексуальної енергії в ритуальному акті ініціального переходу від дівчини до нареченої.

Розплетини, надзвичайно цікава частина весільної обрядовості, оскільки у ній збереглися до нашого часу пережитки доби матриархату. На думку В. Охримовича, який досліджував проблему у контексті еволюції сім'ї, встановлення цього обряду слід віднести до тієї епохи матриархату, коли мати за допомогою своїх старших дітей берегла і виховувала молодших; коли не мали ніякого значення зв'язки між батьком та дітьми; коли батько не мав стосовно своїх дітей жодних прав і обов'язків.¹⁹ Мати на весіллі – це особа, яка здійснює найбільше обрядів; наречена – особа, над якою здійснюється найбільша кількість обрядів.²⁰

Наша землячка Докія Гуменна вважає, що обряд розплітання коси належить до періоду оріньяку: «Це ініціація, підготовка дівчини до переходу в новий стан. Розплести косу, як і порозпускати всі вузлики, – це магія, щоб легше відбулася дефлорація. Подібний обряд розчісування волосся та підпалювання живим вогнем, добутим із кременю, урочисто проходить і молодий».²¹

У процесі розплетин прослідковується також непересічна роль брата, на що вказують і тексти пісень, записаних нами. У контексті розплетин проглядається, що в давнину саме брат, а не батько мав право продавати наречену, і справді продавав її; брат користувався цим правом більшою мірою, ніж інші члени роду.²²

Брат молоді (або боярин) ставить посеред хати стільця, на який кладуть кожух. На стілець сідає сестра молоді, а старший боярин викупляє того стільця, потім садить на нього молоду, а вона не хоче, опирається.

Дружки співають:

*1) Дай, матінко, масла,
Я ж корову пасла,
Виганяла на росу,
Дай масла на косу.*

2) А брат сестрицю та й розплітає,

¹⁹ Охримович В. Значение свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи. I. Матриархат. *Этнографическое обозрение*. 1891. № 4. С. 53.

²⁰ Охримович В. Значение свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи. I. Матриархат. *Этнографическое обозрение*. 1891. № 4. С. 95.

²¹ Гуменна Д. *Благослови, мати!*: Казка-есеї. Київ : КМ Academia, 1994. С. 132.

²² Гуменна Д. *Благослови, мати!*: Казка-есеї. Київ : КМ Academia, 1994. С. 92.

*Все рожу споминає:
– Не йди, сестрице, заміж молода,
Бо ще рожка не розцвіла,
Розцвіла сестриця зросла,
Бо вже її пора прийшла.*

*3) А брат сестрицю розплітав,
Де ж він виплітки подівав?
Поніс на базар, не продав,
А меншій сестриці подарував:
– На тобі, сестрице, цей випліт,
Щоб ти діждалась таких літ.*

Зазвичай молодуха була заплетена звечора у дві коси, які тепер і розплітали.

«Коли молоду розплели, тоді старшу дружку садять на стілець і піднімають на “гура”». (Записано від Плаксивої Олександри Макарівни, 1937 р.н.)

Шлюб, вінчання і обід у молодого

Батьки проводжають молодих до шлюбу (церква чи сільрада), дають їм ікону, нею благословляють.

Дружки співають пісню:

*Ой знала мати, як дочку годувати,
А тепер знає, як її виряджати:
Через сінечка – з білими калачами,
За ворітечка – з молодими дружками.*

Дорогою дружки теж співають:

*1) Дорожку, Маріє, дорожку
Посипав Василько горошком.
А ти його позбирай
Та обідать поспішай.*

*2) Гнися, гнися, калиновий мосте,
Гнися, не вломися,
Молодая Марусенька,
Низенько вклонися
І старому, і малому,
І Богові святому.*

3) *Ой, коні, коні сиві,
Чи чуєте ви сили?
Чи вивезете молоду
Під цю гору золоту?*

4) *А в городі – черешенька, а за городом – дві
Розцвіли білим цвітом разом обидві.
А розпався цвіток надвоє,
А хороші молодята обидвоє.*

Коли йшли після вінчання до хати молодого, то співали:

1) *Свекрушечко, голубочко,
Подивися у віконечко:
Чи то метіль мете,
Чи то невісточка йде,
Усіх дружечок веде
Сімсот ще й чотири,
Всі хороші, чорнобриві.*

2) – *Здрастуй, здрастуй, свекрушечко, чи ж ти рада?
Ведем тобі невісточку з винограда,
Чи ти ж нею не гордуєш, чи для неї обідець готуєш?
– А я нею, молодою, не гордую, я для неї обід готую,
Я для неї лавочки застеляю, я її на посад саджаю.*

3) *Дорожку, Маріє, дорожку
Та посипав Іван горошком.
А ти, Маріє, позбирай,
До нього на обідець поспішай,
Нехай вийде мати з калачем,
Бо звінчалася її донька з паничем;
Не так з паничем, як з мужиком,
Що зв'язав піп руки рушником.*

Приходять до подвір'я молодого. Батьки з хлібом виходять і просять до хати.

Дружки співають:

1) *Іде та Марія на посад,
Зустрічає її Господь сам
З її долею щасливою,
З доброю годиною.*

2) *Ой в Умані, на ринку,
Та й п'є батько горілку
Із зеленої бутилки
До рідної дитинки,
До одної, рідної,
А до другої, судяної.*

Світилки співають:

1) – *Ой, сину наш, сину,
Ти привів нам чужу дитину.
Що нам треба зробити,
Щоб за рідну всиновити?
– Треба шовком обшити,
Медочком облити,
Тоді скаже вся родина,
Що це наша дитина.*

2) *Не сиди, Маріє, боком,
Це ж тобі не ненароком,
Присунься близенько
До Івана-серденька.*

Весільне застілля також супроводжувалося піснями:

1) *Ой нема того на селі,
Що у нашого Івана на столі.
Ой є що їсти, є що пити,
Є кому припросити.
Ходить батенько старенький,
Як голубчикок сивенький,
Прийде до столу близенько,
Схилить голову низенько,*

*По хаті ходить, гостеньків просить:
– Гості мої любі, гості мої милі,
Просимо обідать!*

*2) Ходить матінка старенька,
Як голубонька сивенька,
Прийшла до столу близенько,
Схилила голову низенько,
По хаті ходить, гостеньків просить:
– Гості мої любі, гості мої милі,
Просимо обідать!*

У процесі обіду подача кожного блюда супроводжується піснями. Зазвичай у меню були: борщ, капуста, холодець, картопля з м'ясом, голубці, локшина, ягідки (кисль).

*1) Я борщу не хочу,
І ложки не вмочу,
Дайте того трошки,
Що висяти з ложки «ножки».*

*2) Я не вмію локшину їсти,
Я не вмію через тин лізти,
А вмію через дручечки,
Дайте нам пиріжечки!*

*3) Їжте капусту ложками,
Бо в нас капуста діжками.
А як не буде хватати,
То підем у сусіда позичати.*

*4) А голубці з перцем кипіли,
У горщику добре упріли,
Хоч з першем – не з перцем,
Аби з щирим серцем.*

До чарки приспівували:

*1) Де той дядько Йосип,
Що горілку носить,
Під полою тисне?
Нехай вона йому скисне!*

*2) Ой чиї ж то стакани
На столі рядком стояли
Із медом-вином,
З кучерявим пивом,
Гіркою горілкою?*

*3) То ж Іванові стакани
На столі рядком стояли
Із медом-вином,
З кучерявим пивом,
З гіркою горілкою.*

*4) Горілка вівсяна,
Я й трошки не п'яна,
На столі – три пляшки,
Я не п'яна й трошки.*

*5) Боярине-білозорчику,
Прошу тебе на горілочку
Хочу тобі чарку дати,
Та не знаю, як тебе звати.*

Дружки за столом зазвичай найбільше співають і спонукають до співу світилок:

*На дворі півні піють,
А в хаті світилки мліють.
Чого вони мліють?
Бо співати не вміють.*

Приходить пора виходити з-за столу і йти у двір танцювати. Вся челядь співає:

*Спасибі, матінко, за вашу честь,
Бо доволі хліба й солі на столі єсть.
Доволі хліба, солі і вина.
Спасибі, матінко, сповна!*

Далі пісню перехоплюють дружки:

*Ви, старосто-дядьку,
Дайте нам порядку,
Виведіть з хати
На двір погуляти,
По дворі проходитеся,
На бояри подивитися:
Чи високі, чи низькі,
Чи далекі, чи близькі,
Чи високі підбори,
Чи чорнії брови,
Чи сліпі,
Чи горбаті,
Чи вміють танцювати?*

Молодь танцює під музику. Далі всі сідають за другий стіл.

Через деякий час просяться дружки до молодої на гостину і співають:

*1) Загір'я, сонечко, загір'я,
Вийшла та Марія з-за стола,
Бо то не батькове, не материне подвір'я.*

*2) Перед порогом висока гора,
А на тій горі рожка розцвіла,
А в тої рожі – насіння,
А ми просимо до нас, на весілля!*

*3) Свекрушечко, не гай мене,
Прошу тебе, виряджай мене
Зарання зараненько,
Щоб не гнівилася ненька.*

*4) Котиться сонечко додолю,
Заскучала Марія додому,*

*Веди її, Іване, де взяв,
Щоб її віночок не зів'яв.
– Не зів'яне, є в тебе старша дружка,
Вона й догляне.*

Батьки випроводжають молодих до молодої, часом це відбувається уже надвечір. За кінці хустки беруться молоді і батьки, таким чином виводять з хати, благословляють.

Дружки співають:

*1) Скрипу, скрипу, ворітечка, –
Вони не скриплять:
Десь моя матінка дома сплять,
Десь моя матінка заснула,
Що за мене, молодую, забула.
Буде тобі горе жити без мене:
Не буде кому сіни й хату замести,
Холодної води принести.
А я ж тобі сіни й хату підмету,
Холодної водиці принесу.*

*2) Були ми в молодого,
А в городі сосонка,
А за городом – дві,
А разом обидві.
Розпався цвіток надвоє,
А хороші молодята обоє.*

Від молодого йшли боярин з гільцем, староста з хлібом, свахи, світилки, дружки. Дорогою співали:

*1) Ой ви, сусіди, вороги,
Не перходьте дороги –
Нехай перейде родина,
Щоб була щаслива година.*

*2) Ой лети, лети, соколоньку попереду нас,
Та принеси звісточку перше за нас.
Нехай вийде стара ненька з калачем,
Бо звінчалася її дочка з паничем.
Не так з паничем, як з мужиком.*

*Він взяв під руку рушничком,
Зв'язав попід рученьки,
Щоб не було розлученьки.*

ПЕРЕЙМА



К.Трутовський. Весільний викуп в Київській губернії.

Перейма – це своєрідний торг між молодим і парубками села за дівчину-відданицю. Зустрічали молодого хлібом-сіллю, а він повинен був дати викуп для всієї парубоцької громади, який складався з кварта горілки і шишки.

Починається «перейма». Перед ворітьми біля хати молодої стоїть стіл, на якому хліб-сіть, відро з водою та кварта, а за ним – парубки. Молоді повинні були напитися води. Хлопці ж пропускають на подвір'я лише молоду, а з молодого та його гостей вимагають «столове» (викуп). Зазвичай молодий дає гроші й горілку і його пропускають.

Світилки:

*Копенкуватські хлопці – цигани,
Поставали на воротах з киями,
За чарку горілки не пускають до дівки.*

Молодий приєднується до молодої і стає з нею біля порога.

Дружки:

1) Не пізнала мати свого дитяти
За дрібними слізеньками
Межи нами, дівоньками.
Матінко моя рідна, чи я ж тобі не рідна?
Відколи я прийшла, ти до мене не вийшла.
Проминула ворота та й стою, як сирота.
Тільки матінка на поріг,
Їй донечка аж до ніг:
– Ой, спасибі вам, моя матінко,
За ваше коханнячко.
Ой що ви мене кохали, на гуляннячко пускали.
Раненько піду, а пізенько прийду –
Нічого не казали..

2) Усі двори обходила, (2)
Слізеньки не проронила.
Як на батьків двір прийшла, (2)
Стала та й заплакала.
Яворе – явороньку, (2)
Ой, дворе мій, двороньку,
Я ж тебе обмітала (2).
Чому ж я тобі тяжка стала?
Не так цьому дворові, (2)
Як рідному батькові.
Я ж батька любила (2)
Та чимось не вгодила.

3) Прилетіла пава,
На порозі впала,
В рутянім віночку
Схилила голівочку.
То ж не пава впала,
То Галина стала.
В рутянім віночку
Схилила голівочку.

Батьки стрічають молодих з хлібом, (хліб, що приносив молодий, мати міняла), заводять їх за хусточку до хати і запрошують

усіх на гостину. Усі сідають за перший стіл, пригощаються. У хаті молодої співають таких пісень, як і в молодого.

Після першого столу молодь виходила танцювати.

Батьки запрошували усіх до другого столу.

Почесна

Почесна – частина весільного обряду під час якого родину нареченої (нареченого) представляли громаді, виановували, пригощали горілкою, а ті виголошували здравиці молодим і дарували подарунки.

Дружки починали співати:

Благослови, Боже,

І отець, і мати,

Своєму дитяті

Весь рід частувати.

І в другий раз у Божий час,

Благослови, Боже...

І в третій раз...

Насамперед просили на почесну батьків, хрещених, родичів, молодь. Староста накликав: *«Десь тут у нашого молодої є батько й мати, просимо на почесну!»*. Грала музика, батьки виходили, випивали по чарці, виголошували здравицю на честь молодих, клали гроші. Якщо в чарці залишалася крапля горілки, то виливали під стелю, *«Щоб молоді довго брикали та не старілися!»*. Староста дарував частку короваю і гілочку від гільця.

Зазвичай під час почесної виголошувалися такі здравиці:

Перепиваю гречку, щоб не було суперечки.

Перепиваю гроші, щоб було здоров'я хороше.

Перепиваю мірку гороху, щоб мали дітей до року.

Перепиваю граблі й вила, щоб молода гарно борщ варила.

Перепиваю золотого дуката, щоб родина була багата.

Перепиваю золотого дуката, щоб молода була дітьми багата.

Перепиваю гроші мідні, щоб молоді не були бідні.

Перепиваю горщик з глини, щоб скоро покликали на хрестини.

Перепиваю зграю синиць, щоб молодий не скакав до чужих молодиць.

Перепиваю стовбчик, щоб народився першим хлопчик.

Перепиваю дубочка, щоб народилася перше дочка.

*Перепиваю вила, щоб у молодого завжди була сила.
Перепиваю відро проса, щоб не ходила молода боса.
Перепиваю троячку, щоб молоді купили конячку.
Перепиваю вінок цибулі, щоб невістка не давала свекрусі дулі.
Перепиваю тернову хустину, щоб молода мала до року дитину.
Перепиваю купу жита, щоб молода не була бита.
Перепиваю шовкову ряднину, щоб скоро були родини.
Перепиваю білу березу, щоб молодий завжди був тверезий.
Перепиваю відро суніць, щоб молодий не ходив до чужих
молодиць.
Перепиваю мило, щоб молода довіку любила.
Останніми кликали на почесну музик, їм вручали «підощву» від
короваю.*

Покривання молодої



А. Ждаха. Покривають молоду.

Покривання – весільна обрядодія, у процесі якої на голову молодої надівають убір заміжньої жінки, хустку.

Покривання молодої – важлива частина весільного обряду і найбільш емоційна. Зазвичай молода перед покриванням ховалася, бо не хотіла прощатися з дівочтвом. Її «шукали», знаходили і вели покривати.

Коли покривали молоду, то дружки співали сумних пісень:

1) *Ти ж казала, моя нене,
Що не збудешся мене,
А тепер ти, моя нене,
Надивляйся на мене.
Як захотіла зятя мати,
Було б мене змалювати
У сінечках – на дверечках,
У світлонці – на віконці.
А як вийдеш води брати,
Будеш мене споминати:
«Десь-то моє дитя ходить,
Десь-то воно комусь робить,
Десь-то воно комусь робить,
Та нікому не догодить:
Ні старому, ні малому».*

2) *Вечірня зірка зійшла,
Та Марія з села прийшла.
Ой прийшла ж вона із села
Сумна та невесела.
Ой по подвір'ячку ходить,
До явора говорить:
– Ой, яворе, яворе, розвийся зелененько,
Розвийся зелененько, розвесели серденько,
Бо воно засмучене, вже ж воно заручене.
Заручили батько та мати,
Бо хотіли зятя мати;
Заручили брати і сестри,
Бо захтіли коси плести;
Заручили сусідоньки,
Бо захтіли горілоньки.
Заручити – заручили,
А робити не навчили.*

3) *Ішла лісом ще й доріжкою,
Зустрілася з товаришкою,
Зустрілася й заплакала:*

– Товаришко, я – засватана.
– Товаришко, не плач, не журися,
Прийде весна, то віддасися,
Прийде весна зеленесенька,
Віддасися, молодесенька.

4) Ти ж казала, зозулечко,
Що не полинеш;
Ти ж казала, Марусино,
Що заміж не підеш.
Ти ж казала, зозулечко,
Що політаєш;
Ти ж казала, Марусенько,
Що погуляєш.

5) Літала, літала сива зозуля увесь день веселенька,
Стало вечоріти, стало примеркати, стала вона кувати.
– Ой чого куєш, чого жалуєш, сивая зозуленька?
– Ой же жаль мені на соколика, що зігнав з яворонька,
Що не дав сісти, гнізда звити, ні в ньому посидіти.
Ходила, ходила молодая Марія увесь день веселенька,
А як стало вечоріти, стало примеркати, стала вона плакати.
– Ой чого плачеш, чого жалуєш, молода Маруся?
Ой чи жаль тобі батька старого, чи подвір'ячка його?
– Ой не жаль мені батька старого, ні подвір'ячка його,
Тільки жаль мені русої коси та дівочої краси.

Молодий і молода сиділи на посаді, на кожусі. Старша дружка каже: «Пане старосто, пане підстаросто, благословіть молодій русу косу покривати!» «Нехай Бог благословить!» – відказував дружбо. Дружки співали:

Благослови, Боже,
І отець, і мати,
Своєму дитяті
Кісоньку покривати.

Тричі проспівали. Мати заносила на тарілці хустку. Молодий брав хустку з тарілки, клав на неї гроші, знімав з молодої вінок, який її сестра клала собі на голову. Молода ніяк не хотіла покриватися.

Дружки співали:

*Ститайся, Маріє, ститайся,
Покриватися не давайся,
Закрий кісоньку рукавом,
А ви, свашечки, з хати – вон!*

Свашки співали:

*Дайте нам тарілку,
На тарілку – хустку,
Бо будемо починати
Молодую покривати.*

Мати молодій кладе на стіл хустинку на тарілці. Молода тричі її відкидає, а мати тричі повертає.

Дружки:

*Догадайся, Ганнусю,
Чого мати до комори пішла?
Чи по той серпаночок?
Чи по рутвяний віночок?
Чи по теє завиваннячко,
Що останнє дівуваннячко?*

Дружки співають:

*Ой що ж бо то та унесено
Та на столі та й покладено?
Чорне, мов каглянка,
Грубе, як ряднянка?
Треба його взяти
Й ним каглу затикати.*

Світилки у відповідь:

*Ой що ж бо то та й унесено,
Та на столі та й покладено?
Як біль – білесеньке,
Як папір тонесеньке.
Треба його взяти,
Голівку зав'язати.*

Дружки побачили, що свашки намірилися знімати квітки з молодій починають співати:

*Корінися, сухий дубе, корінися,
Молодая Наталю, боронися,
Не дай свої кісоньки ламати,
Краще було б дівкою гуляти.*

Дві свахи (від обох родин) стають по обидва боки від молодої, розправляють хустку за чотири кінці і махають нею над головою молодої, потім починають знімати вінок. *Часом молода так пручалася, що свашки не могли з нею справитися.* Врешті молоду покривали хусткою.

Свашки співали:

*1) Зробили ми діло,
Аж чоло нам впріло:
З хліба – паляницю,
З дівки – молодицю.*

*2) Зробили ми діло,
Яке самі хтіли:
Із хліба – паляницю,
Із дівки – молодицю,
Із хліба – півхліба,
А з парубка – діда.*

*3) Коца, коца по садочку,
Вибрехала в свата дочку.
За чарку горілки
Вибрехали в свата дівку.*

Маленький брат молодої сідав коло неї, а молодий повинен був подарувати йому ножика.

Свахи лізуть у курник, ловлять курку, з нею танцюють і співають:

*1) До нас іди, Маріє, до нас,
Бо в нас лучче, як у вас:
Сама діжа хліб пече,
Вода сама до хати тече,
А вітерець повіває,
Хатоньку замітає*

*2) Сватове-панове, просимо вас,
Полетіла наша утка звечора до вас,
Не бийте її, не лайте, за гостю її приймайте,
Щоб не були вікном двері, щоб не лягла без вечері.*

Молодий виводить молоду з-за столу.

Словесне змагання дружок та світилок

Після покривання молодої дружки й світилки вступали у словесну «перепалку».

Світилки:

*Чого ви, дружки, сидите,
Чом додому не йдете?
А вже Марія наша – не ваша,
З собою не візьмете!*

Дружки:

*Ой хоч же ми сидимо,
Та вашого хліба не їмо,
Вашого хліба, вашої солі,
Бо все нашої молодої.*

Світилки:

*А ви, дружечки, не сидіть,
Беріть торбинки та й ідіть:
Село від села, від хати до хати,
То будете щось мати.*

Дружки:

*На стінах шпалери, шпалери,
А світилки холери, холери,
За стіл позалазили,
Щоб вам очі повилазили!*

Світилки:

*Скаче блоха з тину –
Привела дружка дитину...*

Дружки:

*Світилка в танці скаче,
За нею байстрюк скаче.
А вона його за руку:
«Відчепися, байстрюче!»*

Світилки:

*Одна дружка – як дружка,
Друга дружка – як подушка,
Третя – як корова,
Усіх людей поколола.*

Дружки:

*Світилочка-пані
В синьому жупані,
В черевички взулась,
Як жаба надулась.*

Світилки:

*З'їв собака грушку,
Злякав старшу дружку,
Побіг додому,
Сказав рудому.
А рудий з того страху
Украв старшу сваху.*

Дружки:

*Понаїжджали бояри з чужого села
Та й привели світилочку - мовчазна.
А що ж їй дати їсти?
Качана!
Щоб пісеньку почала.*

Світилки:

*А під столом калябатина,
Лежить свиня обталапана.
А дружка думала, що то – мати,
Давай її цілувати.*

Дружки:

*А в миснику пляшка стояла,
А в ту пляшку кицька
А дружки не знали
Та світилок почастували.*

Світилки:

*Кленові листочки,
Ви ж – хазяйські дочки,
Як би розум мали,
То цього б не співали.*

Дружки:

*Мир – миром,
А вареники – з сиром,
А зверху – цибуля!
Світилко-сивульо,
Помирімося!*

Світилки:

*Мир – миром,
А вареники – з сиром,
А зверху – сметана,
А дружка засіяна,
Помиримося!*

Дружчини або дружчине весілля

Батьки дружки накривали стіл для молоді. Боярин повинен був «скупити» дружку, покласти їй на тарілку гроші, щоб мати право сісти коло неї.

Дружка з тарілочкою в руках стає на лавку і починає танцювати. Дружки співають:

*1) Виліз боярин на липку,
Заглядає у калитку:
Одного шага має,
Сам собі думає:
Чи тютюну купити,
Чи дружку скупити?*

2) А боярин до боярина шепче:

«Позич грошей, серце,

Позич хоч копійку

Викупити дівку!»

*3) Було б тобі не боярувати,
Було б тобі не боярувати,
Було б тобі ціна в руки брати
Та йти молотити, грошей заробляти,
Дружечку викупляти!*

Боярин бере чарку і п'є до дружки за її здоров'я, а на тарілку кидає мідні гроші.

Дружки співають:

*1) Я не вмю казанів латати,
Я не вмю мідяків щитати,
Кидай мені бумажані гроші,
Боярин хороший!*

Врешті боярин кладе на тарілку паперові гроші, тоді старша дружка дозволяє йому коло неї сісти:

*1) Боярине, сядь коло мене,
Боярине, обійми мене,
Боярине, поцілуй мене.
Дам тобі гусака-щупака,
Дам тобі курочку рябеньку,
Сватай мене молоденьку.*

*2) Наша хата не мальована,
Наша дружка не цілована.
Треба хату помалювати,
Треба дружку поцілувати.*

*3) Наш графинчик не мальований,
Наш боярин не цілований.
Треба графина помалювати,
Треба боярина поцілувати.*

Молодь іде танцювати.

Проводжають молоду до молодого

Настає час прощання молодої з рідною домівкою. Старша світилка заводить пісню:

*До нас, молода, до нас,
Бо у нас лучче, чим у вас:
Під піч вода тече,
Сама діжа хліб пече,
А вітерець повіває,
Світлоньку вимітає.*

Дружки:

*1) Виряджай мене, мати, виряджай,
Що маєш дати, то давай –
І свитку, і кожуха,
Бо вже йду до свекрухи.*

*2) Жалуй мене, батенько, жалуй мене,
На чужую сторононьку не дай мене,
Бо чужая сторононька від вітру шумить,
А чужий батько, чужа мати не б'є, а болить,*

*Лиш словами покарає – серденько болить.
А як піде до сусід та ще й обсудить:
– Сусідко, сусідко, голубко моя,
Сонливая, дрімливая невістка моя:
Щоб я її не збудила, то спала б до дня;
Щоб я їсти не зварила, то б голодна була.
Сусідонько, голубонько, сусідко моя,
Як ми були невістками, то спали до дня.*

*3) Чим я тобі, моя нене, докучила,
Що ти мене проти ночі вирядила?
Ой дай мені хоч братика-провідника,
Ой дай мені хоч сестрицю-провідницю,
Щоб вивели мене за ворота.
А я від воріт сама піду, як сирота.*

Старший боярин підходить до матері нареченої за приданим.
Свашки співають:

*На баранові вовна,
На цапові застір,
Готуй, мати, постіль:
Дві подушки пухові,
Два ряденця шовкові,
Скриню-махиню
А Марію-господиню.*

Менша сестричка чи брат сідають зверху на подушки і не злазять звідти, поки не візьмуть з боярина викуп.

Свахи (від молодої) співають:

*Болять мене пучки,
Болять мене пучки,
Бо дерла пір'я на подушки.
А хто на них буде спати,
Той хай іде викупляти.*

Боярин викупляє подушки у свашок.

Свашки співають:

*1) Випроводжай мене, мамо, випроводжай,
І що маєш дати, то давай.
Вже не буду ночувати з тобою,*

*Бо приїхали ще звечора за мною.
Приїхали полозками забирати з подушками.*

*2) – Ой, ненько, ненько, вже не раненько,
Чом не вчиш мене, ненько?*

– Я ж тебе вчила, ще й научала

Ще вчора ізвечора:

Устань раненько, вмийся біленько,

Скажи: «Добрідень Вам, ненько!»,

Держи хату, як у віночку,

Рушники – на кілочку,

Щоб відеречка все чистесенькі,

Водиці повнесенькі.

Прийдуть до тебе зовиці пити водиці,

Будуть тебе хвалити:

– А в нас невісточка, а в нас молода,

В неї холодна вода.

«Мати також дає два хліба, одіяло ватне, дві подушки, простині, рушники, скатерки, рядна, хустки, сорочки, дві ложки, що були на столі, полумиски (все по двоє), червоний пояс, калач, образ».

Мати проводить молодих з хусткою за ворота.

Свашки співають:

1) Кропи нас, мати,

Свяченою водою,

Виряджай нас, мати,

Щасливою годиною.

2) А брат сестрицю випроводжав,

Василечками дорогу вистеляв:

– Щаслива тобі, сестро, дорога

Аж до самого порога,

Йди до свекрухи здорова!

Молодих обсіпають житом, копійками та цукерками.

В цей час музики грають марш. Молоді тричі кланяються. По вулиці тричі зупиняється хода, батьки тричі п'ють з молодими по чарці.

Всі пішли з двору, материне серце огорнула туга. Свахи співають сумних пісень:

*1) Доню моя, дорога та мила,
Ой чого ж ти заміж поспішила?
Я ж тебе жаліла, кохала,
Я ж тебе гулять не пускала.
Не мала ти важкої роботи,
Не посіли тебе і клопоту.
То чого ж ти мене покидаєш,
На свекруху матінку міняєш?*

*2) Годуй дитя не рік, не два:
Людам – поміч, мені – нема.
Людам поміч ще й невісточка,
Мені ж прийде тільки звісточка.
Іду по воду – спотикаюся,
Йду з водою – оглядаюся,
Чи не біжить моя донечка,
Чи не візьме хоч відеречко?
Іде доня та й хату минає,
А моє серденько ножичком крає.*

У понеділок батьки молодої йшли до батьків молодого. Тут відбувалася почесна. На другий день також проводили обряд «Дарування тещі чобіт». Тещі зять миє ноги, одягає їй чоботи. Стелять рядно, на якому зять з тещею танцюють. Гості кидають їм на рядно гроші. При цьому співають:

*Чоботи, чоботи ви мої,
Наробили клопоту ви мені.
Оце ж тії чоботи, що зять дав,
А за тії чоботи дочку взяв.
Чоботи, чоботи ви мої...*

У вівторок батьки молодого йшли на гостину до батьків молодого.

У середу відбувалася «циганичина», «шмалили» кухарку. В четвер було дякування, в п'ятницю – похмілля, в суботу – похмілля. А в неділю знову усі сходилися. Гуляли колись весілля упродовж усього тижня.



Весілля с. Копенкувате.



*Весілля Олександри Макарівни Плаксивої та
Івана Макаровича Плаксивого.*



*Срібне весілля Олександри Макарівни та
Івана Макаровича Плаксивих.*



*Золоте весілля Олександри Макарівни та
Івана Макаровича Плаксивих.*

КОЛИСКОВІ ПІСНІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ОНУКІВ

Ой ходить Сон коло вікон

Ой ходить Сон коло вікон,
А Дрімота коло плота.
Питається Сон Дрімоти:
– Де ми будем ночувати?
– Там ми будем ночувати,
Де хатина теплесенька,
Де дитина малесенька,
Там ми будем ночувати,
Дитиночку колихати.

Коте, коте, коточок

Коте, коте, коточок
Украв у Галі клубочок,
Поніс поза ліс,
А до Галі приніс.
Галя стала бити,
Котика учити:
– Не вчись, котку, красти,
А вчися робити,
Черевички шити!
Котик шив-недошив,
Під лавочку положив.

Забавлянки та чукикалки

Гойда, гойда, Гойдаша

Гойда, гойда, гойдаша,
Де кобила – там лоша,
Де кобила – там лоша,
Там печене порося
Закоцюрбилося.

Гойда, гойда, гойдаша

Гойда, гойда, гойдаша!
Де кобила – там лоша,
Там семеро поросят,
Там восьмеро овечат.
Їх нікому пасти.
Виглядає вовк із лісу,
Хоче лоша вкрасти.

Печу, печу хлібчик

Беруть у долоні дитячу голівку і, злегка її перекидаючи з руки на руку праворуч і ліворуч, ніби виробляють хлібину і приказують:

– Печу, печу хлібчик
Дітям на обідчик.
Меншому – менший,
Більшому – більший.

Потім дитячою голівкою легенько поводять то наперед, то назад, пильнуючи, щоб дитина не впала, бо їй може закрутитися голова, і продовжують:

– Шусть у піч!
Шусть у піч!
Саджай-виймай!
Саджай-виймай!
Ріжу, ріжу,
Я куштую, –
Гам!

Сорока-ворона

Сорока-ворона на припічку сиділа,
Діткам кашку варила і так говорила:

Беруть кожен пальчик, починаючи з мізинця, загинають і кажуть:

– І цьому дам, і цьому дам,
І цьому дам, і цьому дам,

А цьому не дам:
Він дрова не рубав,
До хати не носив,
Піч не топив,
Води не носив,
Діжі не місив,
Хліба не ліпив,
В піч не саджав!

Респондент вважає, що ця забавлянка з пелюшок виховує в дитини любов до праці і зневагу до ледарів.

Кую, кую чобіток

Беруть у дитини ніжку і пучкою вказівного пальця ніби «кують» та приказують:

– Кую, кую чобіток,
Подай, бабо, молоток!
Не подаси молотка –
Не підкую чобітка.
А молоток золотенький,
А чобіток дорогенький!

Пучкою лоскочуть подошву малюка й приказують : «Ш-ш-ш-ш!»
Дитина регоче і тішиться.

Респондентка вважає, що ця забавлянка імітує процес праці шевця, виховують любов до праці, повагу до трударів.

Ладусі-ладусі

– Ладусі-ладусі!
А де були?
– У бабусі!
– А що їли?
– Кашку!
– А що пили?
– Бражку!
Каша маслянька,
Бражка солоденька,
Бабуся старенька.

Далі беруть в свої руки дитячі ручки, махають ними, приказуючи:

«Гай! Гай! Гай! Полетіли, на головку сіли!» Кладуть дитячі ручки на головку.

Купалися ластів'ята

Купалися ластів'ята
Та в чару-водиці,
Щоб були ми білотілі
Та ще й білолиці.

Респондент пояснює: «Цю забавлянку приказували, коли купали дитину, щоб зняти емоційну напругу і попередити дитячий плач, а неприємну процедуру перетворити у гру».

Чукикалки

Чукикалка – жанр дитячого фольклору, що активізує єдність слова та моторики, супроводжується відповідними рухами, розвиває моторику та мовлення.

Респондент пояснює: «Чукати – забавляти дитя, підкидаючи його догори, бавити дитину, розважати пісенькою у поєднанні зі звукосполученням «чук», «чуки»:

Чуки, чуки, чуки,
Наварила баба щуки,
Дітей нагодувала,
Спатоньки поклала.
Їде, їде пан, пан

Їде, їде пан, пан
На конику сам, сам.
А за паном хлоп, хлоп
На конику гоп, гоп!

Респондент пояснює: «Чукикалка супроводжує імітацію їзди верхи. Дитя сидить на коліні няні чи матері».

Ой гоп, гопа-па!

Ой гоп, гопа-па!
Нема грошей у попа,
А в попаді трошки є,
Та попові не дає!

Респондент пояснює: «Цією чукикалкою смішать дитину, викликають позитивні емоції!»

А тата-, а та-та!

А та-та, а та-та!
Сіла баба на kota,
Поїхала в гості,
Розсипала кості.
– Стій, бабо, не біжи,
Оддай мені пироги
З маком, таким,
Солодким смаком.

Заклички Сонечко, сонечко

Сонечко, сонечко,
Виглянь у віконечко!
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику.
Тобі – каша,
Мені – борщ,
Щоб ішов великий дощ!

Вийди, вийди, сонечко

Вийди, вийди, сонечко,
На широке полечко,
На наше подвір'ячко,
На бабине зіллячко.
Там дід косить,
Сонця просить:
Бий, дзвоне, бий,
Хмару розбий!

Бузьку, бузьку!

Бузьку, бузьку!
Принеси Маруську!
Та гарненьку, та пухкеньку,
Не крикливу – спокійненьку.

Респондент пояснює: «Здавна діти щиро вірили, що дітей приносять лелеки, тому й просили у них братика чи сестричку».

**СВІТ КРАСИ І ДОСТАТКУ, СТВОРЕНИЙ
ОЛЕКСАНДРОЮ МАКАРІВНОЮ**



Вишивані наволочки



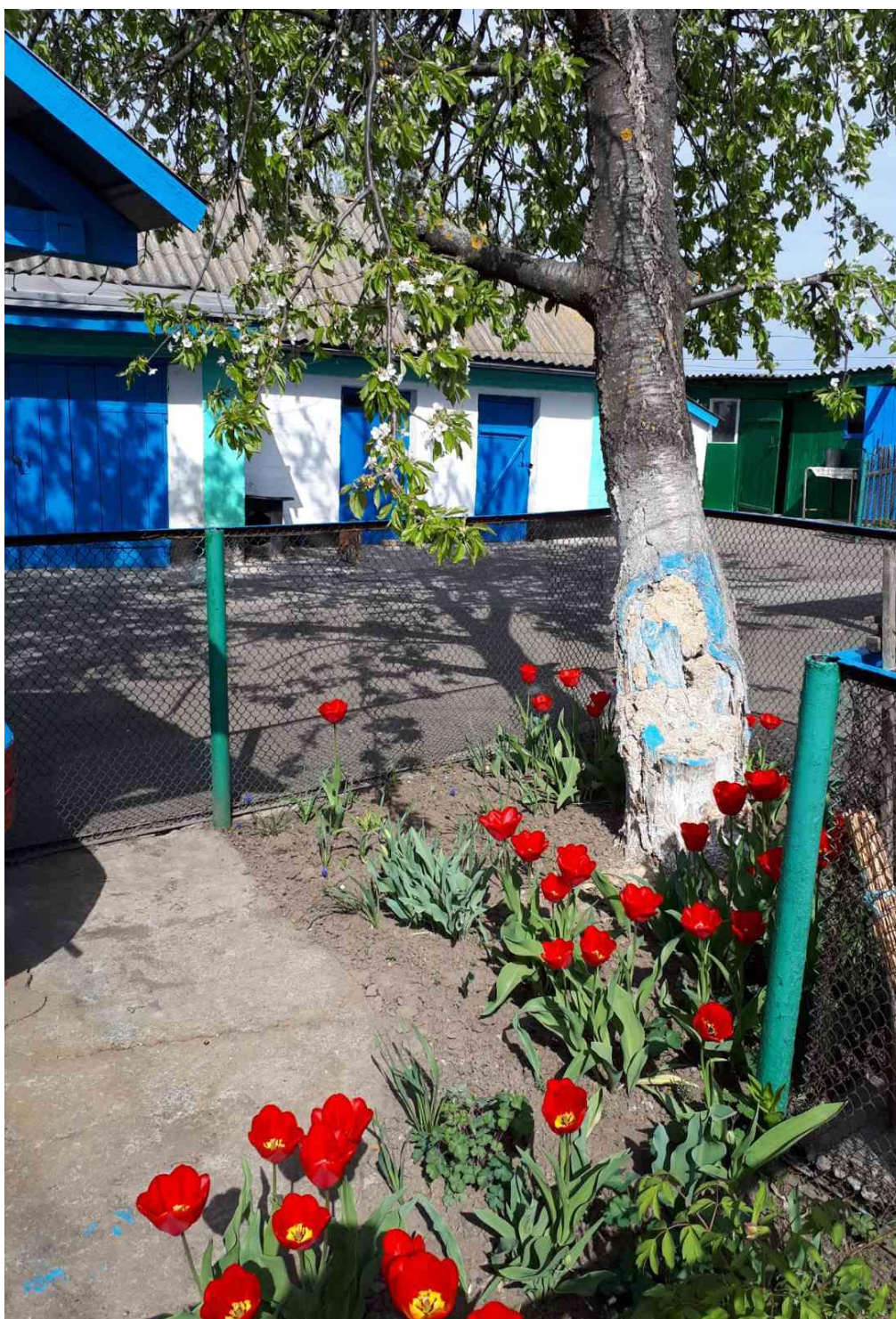
Інтер'єр кімнати



Світ краси, створений власними руками



І тут лад...



Упорядкований двір



Дбайливо доглянута клумба



*З донькою та онукою
Естетика у всьому... Сервірований стіл*



Копенкуватська піца



Пиріжки на всі смаки...



А де ж брався час на створення цих шедеврів?!



«Ромео і Джульєта». Вишивана картина



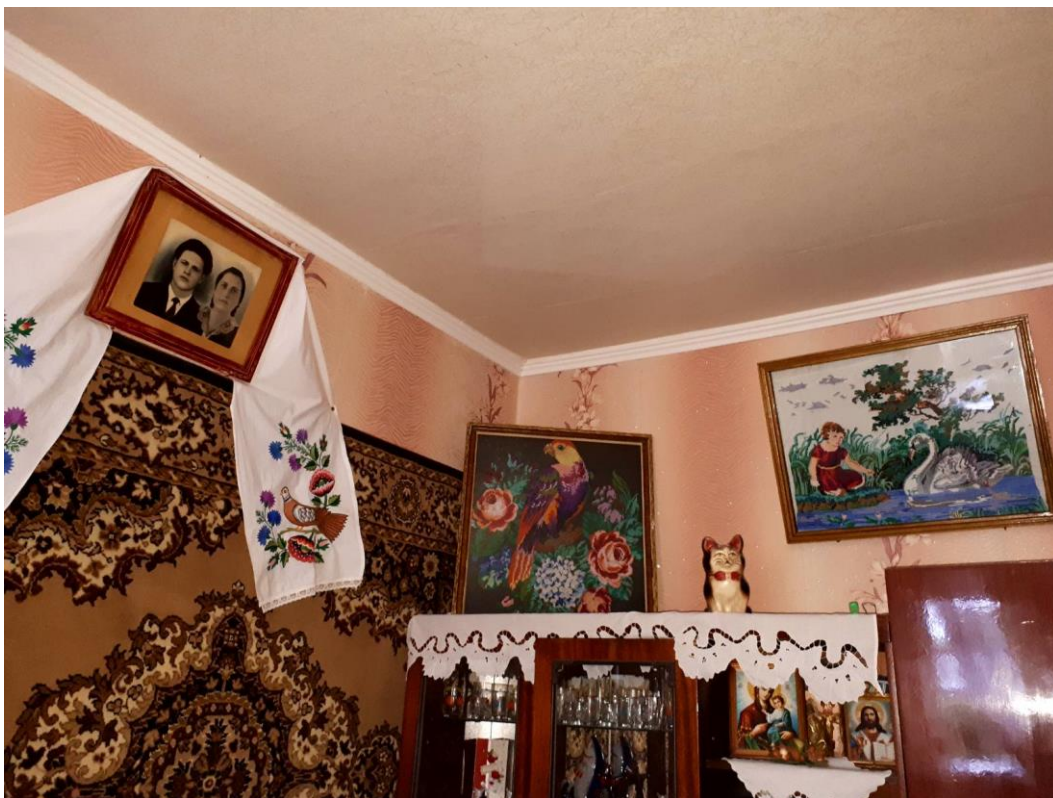
«Дівчинка і олень». Вишивана картина



«Пастушок». Вишивана картина



Куточок вітальні



Фрагмент хатнього інтер'єру, прикрашений Олександрєю Макарівною



Олександра Макарівна. 1959 рік.



Поговори зі мною, мамо... З мамою Марією. 70-ті роки



Брат прийшов з фронту... Маленька Саша у вишиванці у другому ряду (1945 рік)



*З подругами. Перша праворуч у першому ряду – Олександра
Макарівна. Фото на згадку. (1954 рік)*



З подругою. 23.ІІ. 1956 рік



Донька Валя . 1964 рік



Весілля Доньки Валі. Співають «Загір'я»



Ой, роде наш красний....



Золоте весілля...



Чиста, як сльоза...



З онукою...



З сім'єю доньки Лариси...



У родинному колі



Друзі прийшли привітати з ювілеєм...



Мої роки – моє багатство...



Весняної радості ласка остання...



Подарунок від дітей...





Ніколи не зміліє колодязь фольклорної пам'яті